

Arzuhal ve Mahzarlar Tanzimat Hakkında Bize Neler Söyler?

Sevil SADIKOĞLU

Doktorant, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi
Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0179-9953>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

s.sevil87@gmail.com

Atıf Bilgisi

SADIKOĞLU, Sevil. "Arzuhal ve Mahzarlar Tanzimat Hakkında Bize Neler Söyler?".
Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 53 (Bahar 2025), 117-164.

Geliş Tarihi	09.02.2025
Kabul Tarihi	19.04.2025
Yayın Tarihi	12.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale, 21-25 Haziran 2024 tarihlerinde Tiran/Arnavutluk'ta düzenlenen Uluslararası 25.'inci CIEPO (Comite international des Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes) Sempozyumunda sunulan "Dilekçeler/Arzuhaller Tanzimat Hakkında Bize Neler Söyler?" başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Fermanı ile ilan ettiği reformların uygulanması sürecinde yerel halk tarafından merkeze sunulan bazı arzuhal ve mahzarları incelemektedir. Arzuhal ve mahzarlar, zengin içeriklerinden dolayı çalışmanın ana kaynağı olarak seçilmiştir. İçerdikleri şikâyetler, Tanzimat hükümlerinin taşrada uygulanması bağlamında değerlendirilmiştir. Özellikle 1840-1860 yılları arasında Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Selanik, Vidin ve Yanya eyaletleri ile Tırhala mutasarrıflığına bağlı sancak ve kazalardan merkeze gönderilen bazı dikkat çekici dilekçelere odaklanılmıştır. Amaç, Bâbüâlî'nin Tanzimat hedefleri ile taşradaki uygulamalar arasındaki çelişkileri ortaya koymak ve merkezî otoritenin yeni bir düzen kurma sürecinde karşılaştığı zorlukları analiz etmektir. Tanzimat döneminin ilk yirmi yılında yazılmış bir dizi dilekçe aracılığıyla, ilgili yerleşim birimlerinde Tanzimat'a geçiş süreci mikro düzeyde değerlendirilmiştir. Yöntem olarak ise aşağıdan bir Tanzimat okuması benimsenmiş ve yeni düzenin tebaa gözünden nasıl algılandığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arzuhal, Mahzar, Dilekçe, Tanzimat, Rumeli, Osmanlı İmparatorluğu, 19. Yüzyıl.

What Do Petitions and Letters Of Request Reveal About The Tanzimat?

Sevil SADIKOĞLU

PhD Candidate, Marmara University, Institute of Turkish Studies, Department of Turkish History, Division of Modern History, İstanbul, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0179-9953>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

s.sevil87@gmail.com

Citation

SADIKOĞLU, Sevil. "What Do Petitions and Letters Of Request Reveal About The Tanzimat?". *The Journal of Turkish Studies*, 53 (Spring 2025), 117-164.

Date of Submission	09.02.2025
Date of Acceptance	19.04.2025
Date of Publication	12.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

This study examines arzuhals and mahzars, that is, certain petitions submitted by the local population to the central administration during the implementation process of the reforms proclaimed by the Ottoman Empire with the Tanzimat Edict. Due to their rich content, these arzuhals and mahzars were selected as the primary sources of the study. The complaints contained in them are evaluated within the context of the implementation of Tanzimat provisions in the provinces. Particular focus is placed on some notable petitions sent to the center between 1840 and 1860 from the provinces of Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Selanik, Vidin, and Yanya, as well as from the sanjaks and districts under the jurisdiction of the Tırhala mutasarrıflık. This study aims to reveal the contradictions between the Tanzimat objectives of the Sublime Porte and their actual implementation in the provinces, and to demonstrate the challenges faced by the central authority in establishing a new order. Through a series of petitions written during the first twenty years of the Tanzimat period, the transition to Tanzimat in the relevant settlements is evaluated on a micro level. Methodologically, a Tanzimat-from-below approach is adopted in an effort to understand how the new order was perceived from the perspective of the subjects.

Keywords

Petitions, Arzuhal, Mahzar, Tanzimat, Rumelia, Ottoman Empire, 19th Century.

Giriş

Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da ilan edildikten kısa bir süre sonra İstanbul dışında öncelikle sınırlı bazı bölgelerde daha sonra kalan eyaletlerde uygulamaya konuldu. Ferman can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, herkesten mali gücüne göre vergi toplanması, ahalinin malını ve mülkünü istediği gibi tasarruf edebilmesi, hiç kimsenin hüküm giymeden cezalandırılmaması ve askerlik süresinin dört veya beş yıl olarak belirlenmesi gibi hükümler içeriyordu. Bu hükümler doğrultusunda yapılacak düzenlemelerden din ayırt etmeksizin bütün Osmanlı tebaası yararlanacaktı.¹

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile taahhüt ettiği bu maddeleri, taşraya atadığı idareciler ile onlara gönderdiği emir ve talimatlar vasıtasıyla hayata geçirmeye çalıştı. Bâbiâli, teknik yetersizlikler ve zaman zaman yaşanan personel eksikliği nedeniyle, taşradaki gelişmelere dair genellikle idarecilerinden gelen rapor ve beyanlara güvenmek zorunda kalıyordu. Bu durum ise merkezin kimi zaman eksik veya hatalı bilgilendirilmesine neden oluyordu. Böyle bir ortamda ahali tarafından yazılan arzuhal ve mahzarlar merkezî yönetimi taşra hakkında bilgilendiren bir kaynağa dönüşmekteydi. Bâbiâli, özellikle Tanzimat'ın ilanının ardından imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşanan pek çok sorundan arzuhal ve mahzarlar vasıtasıyla haberdar olabilmektedir. Söz konusu dilekçelerin büyük bir çoğunluğu Tanzimat'ın yarattığı mahalli sorunlar ve taleplere ilişkindi. Bu dönemde arzuhal veya mahzarlarla merkeze başvuru yapmak Tanzimat öncesine oranla çok daha sık ve aktif bir yöntem olarak kullanılmış ve belgelerin terminolojisindeyse Tanzimat retoriği geniş yer bulmuştur.

Çalışma kapsamında belge türü olarak arzuhal ve mahzarların tercih edilmesinde zengin içeriklerinin yanı sıra, bir dilek veya şikâyeti bildirmede gelenekselleşmiş bir yönü olması, resmî sıfatı olsun olmasın herkesin alttan üste yazabilmesi ve tek bir şahıs haricinde çok sayıda imzayı içeren bir köy, bir kasaba veya bir zümre tarafından kaleme alınan bir formunun bulunması etkili olmuştur. Bugünkü karşılıkları dilekçe olan arzuhaller ile toplu dilekçe olan mahzarlar klasik dönemden itibaren Osmanlı tebaası

¹ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, 174-185; Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, İstanbul 2011, XL,2.

tarafından padişaha ve en üst devlet kurumlarına sunulabiliyordu.² Şikâyet mekanizması, Osmanlı Devleti'nin taşrada olup bitenleri takip etmesini sağlayan en eski bilgi alma yöntemlerinden biriydi. Osmanlı toplumunun klasik dönemden itibaren yaşadıkları sorunlar için doğrudan doğruya hükümdara başvurma hakkına sahip olması Osmanlı merkez bürokrasisinde şikâyet defterleri veya arzuhalcilik gibi kurumları ortaya çıkarmıştı.³

Söz konusu belgeler şikâyetlerden, yerel bir vali ya da memur lehine bir lütuf veya kişisel menfaat taleplerine kadar pek çok siyasî, hukukî ve özel hukuk alanına girebilecek kapsamlı içeriklere sahiptir. Özellikle eyaletlerden yazılan toplu dilekçeler taşıyıcı analiz etmek için değerli kaynaklar olup⁴ devlete tebaanın gözünden kendisini görme imkânı sağlamaktadır.⁵ Bu yüzden bu türden ahali başvuruları Osmanlı Devleti'nin modern öncesi ve sonrası dönem araştırmalarında pek çok akademik çalışmaya kaynaklık etmiştir. Arzuhal ve mahzarlar bağlamlarına göre siyasî, adlî,⁶ bürokratik⁷ veya diplomatik⁸ perspektifle ele alındıkları gibi

² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 303-324.

³ Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, 1-118, Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988, VII-VIII, 34-54.

⁴ Yasemin Avcı-Lemire Vincent-Ömür Yazıcı Özdemir, "Collective Petitions ('Arz-ı Mahzâr) as a Reflective Archival Source for Jerusalem's Networks of Citadinité in the Late 19th Century", *Ordinary Jerusalem, 1840-1940, Opening New Archives, Revisiting A Global City*, Ed: Angelos Dalachanis ve Vincent Lemire, Leiden, Boston 2018, Series: Open Jerusalem volume 1, chapter 8, 161-185.

⁵ James E. Baldwin, "Petitioning The Sultan In Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 75, No. 3 (2012), University of London, 499-524.

⁶ Muhammet Fatih Bilal Alodali, "The Petition Right In The Ottoman Empire", *Turkey, Looking Behind And Before*, Ed. William Taylor, AGP Research, 2016, 250-254; Talin Suciyan, "Kimsenin Yüzünü Görmedim, [Çocuk] Dayımdandır:1856'da Konya Akşehir'de, Ermeni Kilisesi'nde Çözülemedi Bir Dava", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2/2, 2017, 33-42.

⁷ Gülden Sarıyıldız, *a.g.e.*, 1-118; Ayşe Pelin Şaşmaz, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Halkın Adaletle Ulaşma Aracı Olarak "Arz-ı Hâl" Uygulaması", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6/4, 2023, 1243-1256.

⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, 303, 315; Mehmet İpşirli, "Diplomatik Açından Mahzar" *Tarih Dergisi*, 75, 2021, 33-89; Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *DİA*, İstanbul 1991, III, 447-448.

sadece vaka incelemeleri yapılan araştırmalar da mevcuttur.⁹ 23 Aralık 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı sonrası döneme odaklanan araştırmalardaysa arzuhal ve mahzarların halk nezdinde kazandığı yeni anlamlar ve dönüşümler üzerine yoğunlaşmıştır. İlgili araştırmalarda dilekçe yazmanın bir anayasal hak haline gelişi, belgelerde kullanılan dil, değişen terminoloji ve yeni siyasi talepler incelenmiştir.¹⁰

Anlaşılabacağı üzere literatürde arzuhal ve mahzarları ele alan çok sayıda araştırma mevcuttur. Fakat bu makalenin konusu ile arzuhal ve mahzarlara yaklaşım tarzıyla aynı doğrultuda olan, bu belgeleri Tanzimat perspektifiyle ele alan çalışmalar da mevcuttur.¹¹ Sözgelimi burada da benzer bir şekilde 1840-1860 yılları arasında Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Selanik, Vidin ve Yanya eyaletleri ile Tırhala mutasarrıflığındaki muhtelif sancak ve kazalardan İstanbul'a yazılmış bir dizi arzuhal ve mahzar incelenmiştir. Bu eyaletlerin tercihinde etnik ve dini çeşitlilik ile Osmanlı vergi gelirleri açısından önemli bir paya sahip olmaları etkili olmuştur. Zaman aralığı olarak ise Tanzimat'ın ilk yılları olan 1839-1860 yılları arası seçilmiştir, çünkü bu aralık eski ve yeni sistemin bir arada sürdüğü ve yeni düzenin kurulmasındaki güçlükleri gösteren çeşitli örnekler sunmaktadır. Ortaya konulan bu bağlamda bir konu, zaman ve bölge sınırlaması yapıldığı için sadece seçilen eyaletlerdeki Tanzimat pratiğine dair dar ölçekte bir resim ortaya koyulması hedeflenmektedir. Böylece arzuhal ve mahzarlar

⁹ Kemalettin Koç, "Osmanlı Bürokrasisinde Arzuhallerin Değerlendirilme Usullerine Bir Örnek: Manastır Kazası Âşar Tevzi'ine Yapılan İtirazlar ve Vilâyet Merkezine Yansımaları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/2, 2024, 859-876; Hüseyin Örs-Uğur Öztürk, "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri" *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11/2, Eylül 2021, 773-828.

¹⁰ Yuval Ben-Bassat, "The Ottoman Institution of Petitioning When the Sultan No Longer Reigned: A View from Post-1908 Ottoman Palestine", *New Perspectives On Turkey*, 56, 2017, 87-103; Yuval Ben-Bassat - Fruma Zachs, "From Şikâyet to Political Discourse and 'Public Opinion': Petitioning Practices to the King-Crane Commission", *New Middle Eastern Studies*, 4, 2014, 1-23; Yasemin Avcı-Vincent Lemire- Ömür Yazıcı Özdemir, "a.g.m", 161-185.

¹¹ Cengiz Kırılı, "Tyranny Illustrated: From Petition to Rebellion in Ottoman Vranje", *New Perspectives On Turkey*, 53, 2015, 3-36; Makalede 1840-1844 yılları arasında İvraniye ahalisinin Bâbîâlî'ye yazdığı şikâyet dilekçeleri Tanzimat perspektifiyle incelenmiştir. Dilekçeler vasıtasıyla bölgedeki âyanlık yapısının gücü ve onlara karşı ahalinin "Tanzimat" talepleriyle, Tanzimat'ı İvraniye'de uygulamanın güçlükleri ortaya konulmuştur.

üzerinden ilgili yerlilerin Tanzimat algısı anlaşılmaya çalışılacak ve aşağından bir Tanzimat okuması mümkün müdür sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Örneklem için kullanılan arzuhal ve mahzarlar, anahtar kelimeler yardımıyla akıbetlerinin takibini kolaylaştırmak amacıyla Osmanlı Arşivi'ndeki Sadaret ve İrade fonları arasından, konuya özgü idari, mali ve güvenlik şikâyetlerini içeren belgelerden seçilmiştir. Bu çerçevede, kullanılan arzuhal ve mahzarlar ağırlıklı olarak Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü düzenlemelerin uygulanmasındaki çelişkilerden doğan sorunlara dairdir. Ayrıca, bu dönemde Tanzimat'ın sorunsuz tatbikini ve yeni sistemden duyulan memnuniyeti ifade eden arzuhal ve mahzarlar da bulunmaktadır ancak onlar bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır. Ek olarak, arzuhal ve mahzarlar muhtelif amaçlar ve kişilerce yazılabildikleri için eleştiri süzgecinden geçirilerek kullanılmışlardır.

1839 yılı sonrasında verilen arzuhal ve mahzarlarda dile getirilen istek ve şikâyetler, ihtiyatlı bir şekilde değerlendirildiğinde Tanzimat reformlarının sahadaki yansımalarına ve halkın gözünden yönetime bakma imkânı sunacaktır. Bu bağlamda cevaplanmaya çalışılacak sorular şöyledir: Kâğıt üzerinde oldukça güzel açıklanmış reform programının pratikte tatbiki nasıldı? Tanzimat idarecilerinin taşradaki hedefleriyle halkın temel kaygıları ne kadar uyumluydu? Tebaa, sorunlarının çözümü için kime başvurmuş ve hangi mekanizmaları kullanmıştı? Arzuhal ve mahzarlar yoluyla yapılan başvuruların akıbeti ne olmuştu? Bunların kapsamı ve konuları nelerdi ve ilgilileri kimlerdi? İçerdikleri bilgilerin ne kadarı gerçek ne kadarı gerçek dışı idi? Arzuhal ve mahzarlar tek başlarına güvenilir kaynaklar olabilir mi? Bu yönüyle dilekçeleri nasıl ele almak gerekir? Bir belge türü olarak arzuhal ve mahzarların Osmanlı diplomatiği açısından ayırıcı özellikleri nelerdir? Bu sorular ilgi, amaç ve kapsam gibi esaslar dikkate alınarak daha da arttırılabilir.

Yukarıda sıralanan sorular, 1840-1860 yılları arasında Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Selanik, Vidin ve Yanya eyaletleri ile Tırhala mutasarrıflığından Bâbü'lî'ye yazılmış bir dizi arzuhal ve mahzar örnekleri üzerinden yanıtlanmaya çalışılacaktır. Böylece, incelenen yıllarda ilgili eyaletlerde Tanzimat reformlarına yönelik yerel bakış açılarının ortaya konması amaçlanmaktadır. Bunun yanında, bu belgeler üzerinden taşradaki Tanzimat uygulamasına dair mikro ölçekte çıkarımlar yapılması

hedeflenmektedir. Belirtilen hedef çerçevesinde ilgili dönemde sayılan eyaletlerden İstanbul'a sunulmuş bazı dilekçeler Tanzimat'ın temel ilkeleri dikkate alınarak değerlendirilmiş ve içeriklerine göre kategorize edilmiştir. İlk başlıkta arzuhal ve mahzarlar tanıtılarak Tanzimat dönemindeki diplomatik özellikleri ele alınmıştır. Ardından incelenen arzuhal ve mahzarlar konularına göre idareciler hakkında yazılanlar, güvenlik sorunlarından kaynaklananlar ve vergi uygulamalarından doğanlar şeklinde ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Ek olarak Tanzimat'ı yerinde denetlenmesini örneklendiren 1840 tarihli Arif Hikmet Efendi'nin teftişi ile Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) 1859 tarihli yurt gezisi sırasında kendisine sunulan bir dizi arzuhal ve mahzar farklı bir başlıkta değerlendirilmiştir. Çünkü bunlar her üç konuyu da kapsamakla birlikte sunuluş biçimi itibarıyla farklılıklar göstermektedir.

1. Arzuhal ve Mahzarların Osmanlı Diplomatîği Açısından Özellikleri (1840-1860)

1840-1860 yılları arasında Bâbîâlî'ye sunulmuş bir dizi dilekçe üzerinden bir Tanzimat okuması yapılan bu çalışmanın ana malzemesi olan arzuhal ve arz-ı mahzarlar bu başlıkta Osmanlı diplomatîği açısından ele alınacak olup belgelerin içeriklerinden bahsedilmeyecektir. Sonraki başlıklara bir hazırlık mahiyetinde olan bu başlıkta amaçlanan arzuhal ve mahzar belge türünü tanıtmak ve ayırt edici fiziki özelliklerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede kullanılan belgeler makalenin kapsamına uygun şekilde 1840-1860 yıllarıyla sınırlandırılmıştır. Belgeler veriliş biçimi, fiziki ve ifade farklılıkları gözetilerek anahtar kelimeler yardımıyla Osmanlı arşivi Cevdet, Hatt-ı Hümayûn, Sadaret, İrade ve Meclis-i Vâlâ fonları arasından seçilmiştir.

Diplomatik özellikleri ve farklılıklarına geçmeden önce belgelerin tanımlarını yapmak gereklidir. Arzuhal bir dilek veya şikâyeti bildirmek için toplumun en alt katmanından en üstüne kadar herkes tarafından resmî kurumlara yazılabilen bir belge türüdür. Modern zamanlarda dilekçe olarak adlandırılacak arzuhaller Osmanlı tebaasının idarî makamlara sundukları şahsi yazılarıdır. Arzuhallerin kendi içinde de yazılış şekilleri bakımından "arz-ı mahzar" adlı farklı bir türü vardır. Kısaca "mahzar" denilen bu

belgelerin arzuhallerden temel farkı bir grup tarafından onaylanması ve birden çok imzayı içermesidir.¹²

Arzuhal ve mahzarlar diplomatik olarak birkaç bölüme ayrılır. Dilekçelerdeki ilk rükun davettir ve giriş dua veya hitaptan oluşur. Giriş sonrasında dilekçe sahibinin kendini tanıttığı genelde “tarif-i nefis” denilen kısım başlar. Akabinde dilek veya şikâyetlerden bahsedildiği “tavzîh-i meram” ve “tebyîn-i istihkak” denilen dilekçenin yazılma sebebinin ortaya konulduğu bölüm gelir. Ardından “netice-i matlab” yani isteğin bildirildiği kısım ile devam edilir. Sonrasındaysa dilekçeyi nihayete erdiren hatime yazılır ve dilekçe sahibinin isim, unvan veya imzası eklenerek dilekçe tamamlanır.

Detaylı bir şekilde arzuhal ve mahzar inşa aşamalarına, fizikî özelliklerine bakmak gerekirse; hemen hemen bütün arzuhal veya mahzarlarda düzenleniş sebebine göre değişik şekillerde belgenin en üst kısmında yer alan ilk rükun davet bulunur. Belgenin en tepesinde “Hüve” “Hüve’l-Mu’in” “Hüve’l-Muhsin” “Bismillahirrahmanirrahim” in kısaltması “bihi” formülü görülür.¹³ Nadiren “bihisiz” yazılmış dilekçeler görülse de¹⁴ bu durum muhtemelen belgenin tepe kısmının kesilmiş veya kopmuş olmasındandır.¹⁵ Arzuhal ve mahzar kağıtlarının en tepesine “bihi” işareti konulduktan sonra başlangıç, dilekçenin sunulacağı makam sahiplerinin rütbe ve derecelerine göre değişiklik gösteren bir saygı ifadesi yani hitap (elkap) veya dua cümlesiyle yapılır.

İncelenen arzuhal veya mahzarlar arasında bilhassa padişaha hitaben yazılanların girişlerinde padişahı öven, yücelten, onun eşsizliği ve soyluluğuna vurgu yapan elkaplar vardır. Bu kısımda padişaha büyüklük, bağışlayıcılık, mutlak güç sahibi oluş, güven vericilik, ahlaklılık, lütuf sahibi ve adil olmak gibi vasıflar atfedilirken iyiliği için dua, düşmanları için beddualar yazılmıştır.¹⁶ Mesela “Hazret-i Hakk-i celle ü âlânın ulüvv-i inâyeti ile cümle yeryüzünde olan padişahların ulûsı ve azametlûsü âzâm-ı

¹² Mübahat, S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, 303-319.

¹³ Mehmet İpşirli, “Diplomatik Açından Mahzar”, 33-89, Mehmet İpşirli, “Arzuhal”, 447-448.

¹⁴ BOA, A.DVN. DVE. 9A/79, 29 Z 1260; MVL. 154/47, 18 Ş 1270.

¹⁵ Mehmet İpşirli, “Diplomatik Açından Mahzar”, 33-89.

¹⁶ BOA, MVL. 75/31, 8 B 1265; İ.DH.281/17663, 1 M 1270.

selâtin-i i'zâm ve ekrem-i havâkin-i kiram şevketlü ve azametlü ve kudretlü ve übbetlü padişah-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerinin..huzurlarına arzuhal reâya-yı duâ-yı duâgûlarıdır ki"¹⁷ ifadeleri bu türden girişlerdendir. Padişah dışında hanedan mensuplarına hitaben yazılan dilekçelerde de benzer şekilde övgü dolu cümleler içerir.¹⁸

Hanedan dışında sadrazam veya diğer makam sahiplerine sunulan arzuhal ve mahzarlarda daha sade girişler yazılmıştır. Bunlar arasından en yaygın kullanılan dua formu "Devletlü, inâyetlü, merhâmetlü, efendim, (biraz üstte) sultânım hazretleri sağ olsun"¹⁹ veya çok yüce, tüm halkına merhamet eden, iyi ahlaklı, lütuf ve ihsan sahibi sultanın sonsuza kadar bahtı açık olsun anlamlarına gelen daha kısa dua türleridir.²⁰ Özellikle dualarda geçen "sultânım" şeklindeki hitap arzuhal veya mahzarın sadrazama sunulduğunu göstermektedir.²¹

Arzuhal ve mahzar girişlerinde kullanılan dualar gibi hitaplar da sunuldukları makamın derecesine göre farklılık göstermiştir. İçlerinde "Devletlü, inâyetlü, (biraz üstte) padişahım hazretleri"²²ve "Hakk-ı subhâne ve teâlâ hazretleri"²³ gibi sade ve "Atebe-i aliyye adâlet-unvan ve südde-i seniyye lâ-zâlet-nişân türâbına..²⁴ şeklinde süslü hitaplar olsa da incelenen yıllar arasında daha çok "atûfetlü efendim hazretleri"²⁵ formu kullanılmıştır.

¹⁷ BOA, HAT. 1241/48273, 11 M 1255; A.DVN. 50/81, 1 ZA 1265.

¹⁸ BOA, A.AMD. 89/68, 29 Z 1255.

¹⁹ BOA, C.ADL. 1/28, 6 S 1255; HSDSABZ. 3/29, 8 RA 1255; A.DVN.DVE. 9A/79, 29 Z 1260; A.DVN.DVE. 9/79, 29 Z 1260; Ayrıca, "Devletlü inâyetlü übbetlü kemâl-i merhâmetlü efendim (biraz yukarıda) sultânım hazretleri devlet ve ikbâl-i ebed ile sağ olsun" şeklinde de yazılmıştır. HAT. 1352/52853.

²⁰ Yine "Devletlü inâyetlü übbetlü kemâl-i merhâmetlü efendim (biraz yukarıda) sultânım hazretleri devlet ve ikbâl-i ebed ile sağ olsun" şeklindedir.; A.DVN, 3/60, 12 S 1260; A.DVN. 4/78, 20 R 1260; A.DVN. 12A/78A, 6 N 1261; A.AMD.89/32; İ.DH. 1/41, 21 C 1255.

²¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, 304.

²² BOA, C.ADL. 62/3718, 29 Z 1255.

²³ BOA, A.DVN. 50/81, 1 ZA 1265; İ.MVL. 135/3641, 25 RA 1265, lef 4; A.AMD. 89/29.

²⁴ BOA, A.DVN. 47/28, 29 C 1265.

²⁵ BOA, C.SH. 10/496, 29 B 1265.

Arzuhal ve mahzarlarda hitap ve dualarla başlayan girişlerini takiben dilekçe sahibinin kendisini tanıttığı kısım gelir ve burada belgenin türüne işaret eden arzuhal, maruzat gibi kelimeler bulunur. Örneğin, "Mübârek hâk-i pâyı devletleri arzuhal-i kullarıdır ki"²⁶, "Arzuhal-i kullarıdır ki"²⁷ ve birçok şeyi kendisine borçlu olduğu köleniz manasındaki "Çâker-i velînîmetlerine ma'rûz-ı bendeleridir ki"²⁸ yine sonsuz kölenizin arzı anlamındaki "Ma'rûz-ı abd-i kemîneleridir ki"²⁹ şeklinde kalıplaşmış ifadeler de kullanılır. Özellikle incelenen arzuhal ve mahzarlarda çoğunlukla değersiz kulunuzun dileğidir manasına gelen "Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki"³⁰ ibaresinin tercih edildiği gözlemlenmiştir.

Eğer arzuhalde bu kısım "Arzuhal-i câriyelerdir ki"³¹ veya "Ma'rûz-ı cariye-i kemter-i kemîne-i bîçâreleridir ki"³² ifadeleriyle başlarsa dilekçe sahibinin bir kadın, şayet girizgâh "Arzuhal-i zimmî-i kullarıdır ki"³³ veya "Ma'rûzât-ı zimmî kullarıdır ki"³⁴ şeklindeyse yazan kişinin gayrimüslim olduğu çıkarılabilir. Mahzarlarda dilekçe sahibini tarif eden kısım arzuhallerden biraz farklıdır. Şöyle ki mahzarlar toplu dilekçe formatında oldukları için tanıtımda bazen imza sahibi ulemâ, şehir ileri gelenleri, vucûh-ı belde, gayrimüslim rüesâsı ve reâyâ gibi zümrelere yer verilir.³⁵ Dilekçelerdeki bu grupların tamamının dilekçenin sonunda mutlaka imza ve mührü bulunur.³⁶

²⁶ BOA, A.DVN. 12A/78A, 6 N 1261.

²⁷ BOA, HAT. 1352/52853; HSDSABZ. 3/29, 8 RA 1255; A.DVN, 3/60, 12 S 1260; MVL. 58/32, 1 R 1264, lef 2; MVL. 75/31,8 B 1265.

²⁸ BOA, A.DVN. 43/6, 1 M 1265.

²⁹ BOA, MVL. 62/8, 29 B 1264, lef 2.

³⁰ BOA, İ.MVL. 112/2639, 26 M 1264; MVL.30/60, 19 RA 1265; MVL.145/39, 25 Z 1269; A.MKT.DV, 19/30, 29 L 1269; A.MKT.UM. 1963/78, 30 M 1270; MVL.154/47, 18 Ş 1270; MVL. 571/57, 29 S 1274; MVL. 575/23, 26 M 1275; HR.TO. 435/50, 6 RA 1277.

³¹ BOA, A.AMD. 89/32; A.DVN. 12A/78B, 7 N 1261.

³² BOA, MVL. 73/99, 14 R 1265.

³³ BOA, A.DVN. 4/78, 20 R 1260.

³⁴ BOA, MVL. 154/67, Ş 1270; MVL. 154/76, 26 Ş 1270.

³⁵ Mehmet İpşirli, "Diplomatik Açıdan Mahzar", 33-89; Örnekler için, İ.DH. 123/6246, 29 C 1262, lef 1; İ.MVL. 124/3177, 9 N 1264.

³⁶ BOA, İ.DH. 123/6246, 29 C 1262, lef 1; İ.MVL.124/3177, 9 N 1264.

Arzuhal ve mahzar sahiplerinin kendilerini tanıtmalarını takiben arzuhal veya mahzarın yazılma sebebinin kısaca açıklandığı bölüm başlar. Burada istenmeyen idarecinin azlı³⁷ veya iş talebi³⁸ gibi muhtelif dilek veya şikâyetler özetlenir. Ardından ise nihâî isteklerin daha detaylı yazıldığı “netice-i matlab” bölümüne geçilir.³⁹ Başlarken yine padişahın merhametini öven “merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki”⁴⁰ şeklinde yüksek merhamet sahiplerinden rica olunur anlamındaki kalıp yaygın kullanılmıştır. Ardından “..hâlâ karındaşım bi-gayr-i hakkın mahbus durduğu mâlum olduğu merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki”⁴¹ gibi cümlelerle talepler yazılır.⁴² Bu kısımda “..emirnâme-i sâmi tastir ve ihsân buyrulmak niyazım bâbında”⁴³ ve “işbu mahzar gûna arizâmuz takdim halde..”⁴⁴ gibi çoğunlukla “niyaz” ve “ariza” kelimelerinin yinelenildiği görülmektedir.

Bazı arzuhal ve mahzarların hitam kısmından hemen önce muhtemelen isteklerin kabulünü kuvvetlendirmek için yazılan dualar bulunur. Özellikle içlerinde “şevketlü mehâbbetlü kudretlü efendimiz padişahımız pâdişâh-ı âlem-penah hazretlerinin aziz başı için olsun”⁴⁵ ifadesi yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Yine sadrazama hitaben yazılan⁴⁶ “...Allah rızası için Peygamber aşkına Pâdişâhımız başı için bu kullarının kürekden sebillerimizi tahliye olunub...”⁴⁷ şeklinde tamamlanan örnekler mevcuttur.

³⁷ BOA, İ.MVL. 124/3177, 9 N 1264.

³⁸ BOA, İ.DH. 281/17663, 1 M 1270.

³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, 305.

⁴⁰ BOA, A.AMD. 89/32, 29 Z 1255; A.AMD. 89/68, 29 Z 1255; A.DVN. 4/78, 20 R 1260; A.DVN. 2/40, 4 CA 1260; A.DVN. 12A/78B, 7 N 1261; MVL. 30/60, 19 RA 1265; C.SH.10/496, 29 B 1265; A.DVN. 50/81, 1 ZA 1265; MVL. 145/ 39, 25 Z 1269; A.MKT.UM.1963/78, 30 M 1270; MVL.154/76, 26 Ş 1270; MVL. 571/ 57, 29 S 1274.

⁴¹ BOA, A.DVN. 2/40, 4 CA 1260.

⁴² BOA, MVL. 58/32, 1 R 1264, lef 2; İ.MVL.135/3641, 25 RA 1265; İ.MVL.132/3543, 12 S 1265; A.DVN. 47/28, 29 C 1265; MVL. 154/67, Ş 1270; MVL. 571/57, 29 S 1274; A.DVN.154/33, 1 M 1277.

⁴³ BOA, C.ADL. 1/28, 6 S 1255; A.DVN. 3/60, 12 S 1260; A.DVN.DVE. 9A/79, 29 Z 1260.

⁴⁴ BOA, MVL. 58/32, 17 S 1264.

⁴⁵ BOA, İ.DH. 123/6246, 29 C 1262, lef 1.

⁴⁶ BOA, İ.MVL. 141/3905, 14 CA 1265, lef 4; A.DVN. 47/28, 29 C 1265, lef 4.

⁴⁷ BOA, MVL. 571/ 57, 29 S 1274.

Bütün talepler sıralandıktan sonra arzuhal ve mahzarlara bazı kalıp ifadelerle son verilir. Bu kapanış cümlelerinden bazıları şöyledir; “herhâlde emr ü ferman devletlü inâyetlü merhâmetlü efendim sultânım hazretlerindir”⁴⁸ veya “emr-i ferman vâlîde sultân âliyyetü’ş-şân efendimiz hazretlerindir”⁴⁹ gibi yine Vâlîde Sultan veya padişahın büyüklüğü, sonsuz merhameti, lütuf sahibi oluşu anlamındaki cümlelerle⁵⁰ dilekçeye son verilir. Bilhassa bu kısımda yazılan “emir sizindir, emrinizdeyim” anlamına gelen “emr ü ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir”⁵¹ ibaresi incelenen dilekçeler arasında en yaygın kullanılmış kapanış cümlesidir.

Hitam kısmından sonra arzuhal veya mahzar sahiplerinin imza kısmı gelir. İmzalar arzuhal veya mahzarların altında dilekçeyi verenin ismi, görevi ve unvanının yazılması şeklindedir. İsimlerin üzerine ise önce “bende” yazılır sonra altında yazan kişinin adı eklenir. Söz gelimi “Bende İstami veledi Dimitri Rumi Kulları”⁵² gibidir. Eğer dilekçe sahibi kadınsa “Bende Aliye câriyeleri,”⁵³ şeklinde “câriye” kelimesi kullanılmaktadır. Mahzarlar ise arzuhallerden farklı olarak bir köy, kasaba veya bir zümre tarafından verildikleri için çok sayıda imza veya mühür içerirler. Ayrıca yine mahzarlar “Bende ahali-i reâyâ vekili kulları,”⁵⁴ gibi anonim şekilde de imzalanabilmiştir. Öte yandan 1840-1860 arasında verilmiş ve bu makalede incelenen mahzarlarda nadiren tarih kullanılmıştır.⁵⁵ Bu tarihler ise hicri şekilde ve kısaltma rumuzlarıyla yazılmıştır.

Tanzimat’ın ilk yirmi senesine ait bu dilekçelerden bazıları muamelelidir. Bâbiâli bu türden Sadaret’e gelen arzuhallerin hangi daire ve konuyla ilgili olduğunu kısaca özetleyen tezkereler yazarak ilgili dairelere gönderirdi. Bu tezkerelerde arzuhalin yollandığı dairenin ismi belirtilir,

⁴⁸ BOA, C.ADL. 1/28, 6 S 1255; A.DVN, 3/60, 12 S 1260.

⁴⁹ BOA, A.AMD. 89/68, 29 Z 1255.

⁵⁰ BOA, İ.DH. 1/41, 21 C 1255; HAT. 1241/48273, 11 M 1255; İ.MVL. 56/1076, 4 C 1260, lef 10; A.DVN.DVE. 9A/79, 29 Z 1260; A.DVN. 47/28, 29 C 1265, lef 2; MVL. 571/57, 29 S 1274.

⁵¹ BOA, A.DVN. 4/78, 20 R 1260; A.DVN. 12A/78A, 6 N 1261; MVL. 58/32, 1 R 1264, lef 2; MVL. 154/67, Ş 1270; A.DVN.154/33, 1 M 1277.

⁵² BOA, A.DVN. 4/78, 20 R 1260.

⁵³ BOA, A.AMD. 89/32, MVL.73/99, 14 R 1265.

⁵⁴ BOA, MVL. 75/31, 8 B 1265; MVL. 575/23, 26 M 1275; MVL. 895/30, 30 CA 1275.

⁵⁵ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, 319, Mehmet İpşirli, “Diplomatik Açıdan Mahzar”, 33-89.

arzuhal özetlenirdi.⁵⁶ Ayrıca dilekçe kâğıdı üzerinde ilgili olduğu resmi dairelerin işlem yazıları da bulunabilirdi. Tüm bürokratik işlemler tek arzuhal kâğıdı üzerinden de takip edilebilmektedir. Muameleli dilekçelerde arzuhaller kâğıdın en alt kısmına yazılarak sayfanın üst kısmı boş bırakılmıştır.⁵⁷ Eğer sayfada yer kalmamışsa en alttaki arzuhal yazısının altına, sağ⁵⁸ ve sol⁵⁹ boşluğuna yan yana, dikey veya yatay şekilde muameleler de eklenebilmiştir.⁶⁰ Bu yazılar genellikle ilgili kurumların evveliyat kayıtları, bilgileri ile Sadrazam'ın emir ve buyrulduşudur.⁶¹ Muamele yapan birimin yazısının sonuna hicri ibareyle tarih atılmıştır.⁶² Sadaret'ten yazılan emirlerdeyse sah işareti kullanılmıştır.⁶³

Muamelelerin sayfadaki yerleri ve kullanılan yaygın ibareler şöyledir: Arzuhallerin sağ üstteki boşluğuna genellikle Sadaret emrini içeren "emirnâme-i sâmi, tahrîrat-ı sâmi yazıla buyruldu"⁶⁴ veya arzuhalin üstüne veya altına ise gerekenin yapılmasını ifade eden "muktezâ olunsun" gibi yazılar mevcuttur.⁶⁵ Ayrıca dilekçenin konusuna göre bilgi alınması veya verilmesi gereken bir birim varsa söz gelimi "Zaptiye Müşiri Paşa'ya emirnâme-i sâmi,"⁶⁶ veya kişinin uyarılmasına dair "Te'kidnâme yazıla"⁶⁷ gibi ibarelere rastlanabilir.⁶⁸ Bunlar hem dilekçenin akıbetine hem de bürokratik işleyişe dair ipuçları sunarlar.

İlaveten incelenen arzuhal ve mahzarların bazılarının içeriklerinde "Tanzimat" kavramının yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

⁵⁶ Gülden Sarıyıldız, *a.g.e.*, 52-61.

⁵⁷ BOA, C.ADL. 1/28, 6 S 1255; A.DVN. 4/78, 20 R 1260.

⁵⁸ BOA, C.MF. 136/6761, 29 Z 1255; A.AMD.89/68, 29 Z 1255.

⁵⁹ BOA, C.ADL. 1/28, 6 S 1255.

⁶⁰ BOA, MVL. 73/99, 15 R 1265; A.DVN. 3/60, 12 S 1260.

⁶¹ BOA, C.ADL. 1/28, 6 S 1255; C.MF. 41/2021, 15 CA 1255; MVL. 40/54, 12 R 1265; A.MKT.UM. 1963/78, 30 M 1270; MVL. 571/57, 29 S 1274.

⁶² BOA, A.DVN. 2/40, 4 CA 1260.

⁶³ BOA, A.DVN. 4/78, 20 R 1260; A.DVN. 3/86, 22 S 1260.

⁶⁴ BOA, A.DVN. 3/60, 12 S 1260; İ.DH. 1/41, 21 C 1255; A.DVN. 154/33, 1 M 1270.

⁶⁵ BOA, MVL. 40/54, 12 R 1265; C.SH. 10/496, 29 B 1255; A.DVN. 3/60, 12 S 1260; A.DVN. 4/78, 20 R 1260.

⁶⁶ BOA, MVL. 40/54, 12 R 1265.

⁶⁷ BOA, A.MKT.UM. 1963/78, 30 M 1270.

⁶⁸ BOA, A.DVN. 3/60, 12 S 1260; MVL. 40/54, 12 R 1265; A.MKT.UM. 1963/78, 30 M 1270.

Hususiyle toplumun belli kesiminin isteklerini muhtemelen meşru bir zemine dayandırmak, hak aramak ve merkeze şikâyetlerini sunmak için bu yolu seçtiği anlaşılmaktadır. Zira ilgili arzuhal ve mahzarlarda talep ve şikâyetler “Tanzîmât-ı hayriyeye ve usul-ı ma’delet-şümûl icabınca”⁶⁹ veya “Tanzîmât-ı hayriyeye ve ta’limnâme-i seniyyeye hilâf ve mugayir hareket”⁷⁰ ibarelerine dayandırılmıştır. Örneğin, Limni adası sakinlerinin müdürleri Elhac Münib Efendi hakkında verdikleri mahzarlarında kullandıkları “mugayir-i Tanzîmât-ı hayriyede reâya ve berâya hakkında vâki’ olan zulüm-ı taadiyatından dolayı kendisinden dilgir ve menfer olduklarından...”⁷¹ ifadelerindeki gibi “mugayir-i Tanzîmât” ve kanunlara aykırı hareket etmek terminolojik bir anlam kazanmış ve incelenen çoğu şikâyet dilekçesinin yaygın gerekçesi olmuştur. Benzer şekilde “ehl-i fesâd olan merkûmun ve mersûmun Ceza Kânunnâmesi iktizasınca beldemizin fesattan tahattur...”⁷² cümlesindeki gibi özdeş bir kullanım Ceza Kanunu’na yapılan atıflarda da mevcuttur. Bu türden atıflar ise “Tanzimat”ın en azından toplumun belli kesimi nazarında kabulüne işaret etmektedir.

Son olarak ise arzuhal ve mahzarların değişen şekli özelliklerinden bahsetmek gerekir. 1840-1860 yılları arasında incelenen arzuhallerin ve mahzarların fiziki özellikleri genellikle aynı kalmakla birlikte sadece bazılarının “evrâk-ı sahiha”⁷³ denilen hususi kağıtlara yazıldığı gözlemlenmiştir. Bu kağıtların en tepesinde “arzuhal yazılmak için varakadır kıymeti... paradır” şeklinde bir ibare vardır.⁷⁴ Böylece bu kağıtların sadece dilekçe yazılmak üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır.

⁶⁹ BOA, İ.MVL. 112/2639, lef 1.

⁷⁰ BOA, İ.MVL.132/3543, 12 S 1265.

⁷¹ BOA, İ.MVL. 56/1076, 4 C 1260, lef 10.

⁷² BOA, İ.DH. 123/6246, 29 C 1262, lef 1.

⁷³ Tanzimat’tan sonra devlete gelir sağlamak için, yazışma ve senetlerde kullanılmak üzere çıkarılan soğuk damgalı kâğıtlardır. <https://lugatim.com/s/evrakisahiha>

⁷⁴ BOA, A.DVN. 12A/78A, 6 N 1261; İ.MVL.112/2639, 26 M 1264; MVL. 59/62, 3 B 1264; MVL.30/60, 19 RA 1265; MVL. 40/54, 12 R 1265; MVL. 73/99, 15 R 1265; MVL. 75/31, 8 B 1265; C.SH. 10/496, 29 B 1265; A.DVN. 50/81, 1 ZA 1265; İ.MVL. 193/5890, 11 S 1267; A.MKT. DV. 19/30, 29 L 1269; MVL. 145/39, 25 Z 1269; A.MKT.UM. 1963/78, 30 M 1270; MVL.154/47, 18 Ş 1270; MVL. 571/57, 29 S 1274; MVL. 580/22, 28 R 1275; MVL. 895/30, 30 CA 1275; A.DVN.154/33, 1 M 1277; HR.TO. 435/50, 6 RA 1277; MVL. 358/86, 29 Ş 1277.

Arzuhaller ve mahzarlar özel şahıslar tarafından yazıldığı için bu belgelerde sabit bir yazı türü kullanılmamıştır.⁷⁵ Ancak bu makale için incelenen dilekçeler genelde Rika yazısıyla yazılmıştır. Arzuhaller için her zaman kâğıdın alt yarısı kullanılmıştır. Ayrıca kâğıdın sağ tarafında eninden de yazının başlangıç tarafında 1/4'lük bir kısım boş bırakılmıştır. Muameleli arzuhallerde işlemler aynı kâğıt üzerinde yapıldığı için kâğıdın yarıdan fazlası bu muamele kayıtlarına ayrılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu muameleler genellikle sayfanın üst yarısına yazılmıştır.

Mahzarlar birden fazla imza ve mühür içerdikleri için "battal kâğıt" denilen büyük ebatlı kağıtlar üzerine yazılmışlardır. Mahzarlarda imza ve mühürlere daha fazla yer ayrıldığı için arzuhallerden farklı olarak mahzarlar kâğıdın üst yarısına yazılmıştır. Mahzarlarda tek kâğıt kullanılmış ve bu yüzden de imza sayısının fazla olduğu durumlarda kâğıdın sağ kenarında bırakılmış boşlukta imza ve mühürler devam ettirilmiştir.⁷⁶

Arzuhal ve mahzarlar verildikten sonra özetleri Bâbiâli'de konularına göre muhtelif defterlere kaydedilmiştir.⁷⁷ Tanzimat Dönemi için Bâbiâli Evrak Odası Vilayet Gelen Giden evrak defterleri içinde hususi şekilde "istidâ defteri", arzuhâl defteri şeklinde isimlendirilmiş olanları mevcutsa da hemen hemen her nezaretin içinde ilgilerine göre özet defterleri bulunabilir.⁷⁸ Arzuhal ve mahzarlar defterlere özetlenerek tarihlendirilmişlerdir. Defterlerdeki bazı özetlerin üzerine kırmızı kalemle ilgili olduğu büronun notu ve akıbeti hakkında bilgiler yazılmıştır.⁷⁹

Arzuhal ve mahzarların diplomatika özelliklerine ayrılan bu başlıkta 1840-1860 yılları arasında ait incelenen bir dizi dilekçedeki inşa aşamaları, kullanılan ifadeler ve teknik özellikleri ortaya konulmuştur. İncelenen belgelerdeki fiziki özellikler nispeten aynı kalmakla beraber kullanılan elkap ve hitamların daha sadeleştiği, bazılarının ise hususi kağıtlara yazıldığı anlaşılmaktadır. İlgili yıllara ait incelenen arzuhal ve mahzarların bir kısmında kullanılan "Tanzimat" terimi ve yeni kanunlara yapılan atıflar

⁷⁵ Mehmet İpşirli, "Diplomatik Açıdan Mahzar", 33-89.

⁷⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, 307-308.

⁷⁷ Gülden Sarıyıldız, *a.g.e.*, 61-84.

⁷⁸ BOA, MVL. 920/21, 22 R 1277.

⁷⁹ BOA, BEO.VGG. d. 677, 682, 686, 725, 726, 730.

Tanzimat sisteminin getirdiği yeni düzenin en azından toplumun bir bölümünde karşılığı olduğunu göstermektedir.

2. İdareciler Hakkındaki Arzuhal ve Mahzarlar

1840-1860 yılları arasında eyaletlerde görev yapan Tanzimat'ın uygulayıcıları vali, kaymakam ve müdür gibi kimi merkezî hükümet yetkililerinin⁸⁰ idare şekli ve kanun dışı uygulamaları hakkında ahali tarafından Bâbîâlî'ye çok fazla arzuhal ve mahzar yazılmıştır. Bazı idareci usulsüzlüklerinin merkeze alındığı bu başlıkta kullanılan arzuhal ve mahzarlar dikkat çekici şikâyetler içerdikleri için tercih edilmiştir. İlgili arzuhal ve mahzarlar, çeşitli etnik ve dini grupların yoğun yaşadığı Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Vidin ve Edirne eyaletleri ile Tırhala mutasarrıflığı ve Aynaroz Adası'ndan seçilmiştir. Söz konusu dilekçelerdeki bazı yöneticilerin hukuk dışı uygulamaları ve ilişkili oldukları eşraf ile faaliyetlerine dair şikâyetler ortaya koyulacak ve arzuhal ile mahzarların güvenilirliği sorgulanacaktır.

Bâbîâlî'ye sunulan dilekçelerin ilk örneği 1844 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı Limni adası sakinleri tarafından verilmiştir. Yerel halk, kaymakamları Münib Efendi aleyhinde biri Türkçe diğeri Rumca olmak üzere iki tane mahzar yazmıştır. Mahzarlarda Münib Efendi, Tanzimat ilkelerine uymamak, kanunları ihlal etmek, görevi kötüye kullanmak, kayırmacılık yapmak, zimmete para geçirmek ve ada halkına angarya yüklemekle suçlanmıştır. Dilekçelerine göre Münib Efendi adaya gelir gelmez zaptiye ve gümrük memuriyetlerine kendi yakın çevresinden kişileri atamıştır. Gümrük memurluğuna getirdiği damadının maaşını, yasal sınır olan üç yüz kuruştan beş yüz kuruşa yükseltmiştir. Ayrıca köylerdeki vergi tahsildarları aracılığıyla devlet adına fazladan para toplamış ancak bu meblağları hazineye aktarmamıştır. Toplanan kayıt dışı paraların bir bölümünü topçu askerleri ile karantina memurlarının

⁸⁰ Tanzimat döneminde eyalet, sancak ve kazalarda görevli yöneticilerdir. (Detay için bkz.; Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2007, 173-207; Yücel Özkaya, "Kaymakam", *DİA*, Ankara 2022, XXV, 84-85; Tuncer Baykara, "Kaza", *DİA*, Ankara 2022, XXV, 119-120; Yücel Özkaya - Ali Akyıldız, "Muhassıl", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 18-20).

aylıklarına aktarmış, diğer kısmını ise şahsi ticari faaliyetlerinde değerlendirmiştir. Aşar vergisini toplayan görevliler, müdürün bilgisi dahilinde köylülere mahsullerini ücretsiz taşımaya zorlamış ve onlardan tarla başına saman vermelerini istemiştir. Ayrıca, bazı vergi toplayıcıları yine müdürün bilgisiyle köylülerin senetle ektiği arazileri yeniden ölçtürerek bu alanları vergilendirilebilir yeni tarım arazileri hâline getirmeye çalışmışlardır.⁸¹

Yerel halkın şikâyetleri, Limni mal kâtibinin yazdığı raporlarla doğrulanınca Bâbîâli, Kaymakam Münib Efendi'yi geçici olarak görevden almıştır.⁸² Ardından Münib Efendi ve işbirlikçileri⁸³ İstanbul'a getirilmiş ve merkezi hükümetin emirlerine karşı gelmekten Meclis-i Vâlâ'da yargılanmışlardır. Mahkeme neticesinde Limni Kaymakamı Münib Efendi, merkezî idareye karşı gelmek ve yasalara muhalefet etmekten dolayı suçlu bulunmuş ve süresiz olarak Kütahya'ya sürgün edilmiştir. İşbirlikçileri ise eylemlerini Kaymakam'ın baskısıyla gerçekleştirdikleri anlaşıldığı için hapis cezası almamışlardır. Ancak, usulsüzce köylülerden topladıkları saman ve diğer ödemelerin hak sahiplerine iade edilmesine; gümrükten ve köylerden zimmetlerine geçirdikleri paraların ilgili yerlerin vergi kalemlerine eklenmesine; ayrıca sattıkları hazine arazilerinden elde ettikleri gelirlerin hazineye geri ödenmesine karar verilmiştir. Diğer taraftan fazla maaş ödenen gümrük ve zaptiye memurlarının maaşlarının da yeniden düzenlenmesine hükmedilmiştir.⁸⁴

Bu olayın ardından Meclis-i Vâlâ, taşraya gönderilecek memurlar için bir uyarı kaleme almıştır. Söz konusu olay örnek gösterilerek, görev yerlerinde kanunları ihlal eden merkezî emirleri yerine getirmeyen ve halka zulmeden görevlilerin yargılanacağı, suçlarının niteliğine göre ise hapis, sürgün ya da pranga gibi cezalara çarptırılacakları ilgili makamlara hatırlatılmıştır.⁸⁵ Ancak bu tür resmî uyarılara rağmen taşra idaresinde yönetici kaynaklı sorunlar yaşanmaya devam etmiştir.

⁸¹ BOA, A.MKT. MVL. 1/30, 29 S 1260.

⁸² BOA, İ.DH. 85/4278, 9 RA 1260.

⁸³ Limni adasında yaşayan İbrahim Ağa, Mustafa Bey, kocabaşı Atnaş Bey ve aşar tahsildarı Halil Bey, Hüseyin Bey, Hasan Bey, Vahab Bey ve Hacı Onikos (MVL. 1/14, 5 Ş 1260).

⁸⁴ BOA, İ.MVL. 56/1076, 4 C 1260.

⁸⁵ BOA, A.MKT. MVL. 1/30, 29 S 1260.

İdarecilerin ahali üzerindeki etkisini gösteren ilginç bir örnek Vidin eyaletine bağlı Zıştovi kazasında yaşanmıştır. Zıştovi ahalisi, 1846 ve 1848 yıllarında müdürleri Salim Ağa hakkında Bâbiâli'ye içerik açısından birbirine zıt iki mahzar göndermiştir. 1846 tarihli ilk mahzarda kazanın ileri gelenleri -imam, müftü, muhtar, kocabaşlar, gayrimüslim din adamları, esnaf, tüccar ve köylüler- yaklaşık bir buçuk yıldır görevde bulunan Salim Ağa'nın idaresinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Bu mahzarda Salim Ağa'nın yönetimi altında Zıştovi'de asayişin sağlandığı, vergi tahsilatında önceki döneme kıyasla sorunların ortadan kalktığı ve genel olarak huzur ortamının tesis edildiği belirtilmiştir. Ayrıca müdürün Tanzimat reformlarını uygulamak için büyük gayret sarf ettiği ifade edilmiş ve görevine devam etmesi Bâbiâli'den talep edilmiştir.⁸⁶

1846 tarihli olumlu mahzardan yalnızca iki yıl sonra 1848'de Zıştovi kazası sakinleri bu kez müdür Salim Ağa'yı kendilerine baskı uygulamak ve tehditte bulunmakla suçladıkları yeni bir dilekçe ile Bâbiâli'ye başvurmuştur. Bu dilekçede, önceki mahzarı Salim Ağa'dan duyulan korku nedeniyle gerçek dışı beyanlarla hazırladıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle Salim Ağa'nın yanı sıra naib, müftü, kocabaşı ve eşraftan Ali Ağa'nın da halka kötü muamelede bulunduğu belirtilmiş ve merkezî hükûmetten bu kişilerin cezalandırılması talep edilmiştir.⁸⁷ Yapılan başvuru üzerine Bâbiâli, adı geçen şahısları İstanbul'a getirterek Meclis-i Vâlâ'da yargılamış⁸⁸ ve yargılamanın sonucunda suçlu bulunan müdür Salim Ağa görevden alınmıştır.⁸⁹

Diğer bir mahzar örneğindeyse idarecilerle yakın ilişkiler kurarak yönetime müdahil olan mahalli eşraf, eski âyan ve bölgenin ileri gelenleri gibi taşra elitlerinin, yöneticiler ve halk üzerindeki etkileri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Edirne Eyaleti'ne bağlı Tekfurdağı sancağının Ferecik kazası sakinleri tarafından sunulan arzuhal ve mahzarlar dikkat çekicidir. Ferecik ahalisi, Tekfurdağı Mal Müdürü Hurşid Efendi'nin kazaya müdür olarak atanmasının ardından ikiye bölünmüştür. Bir kesim bu tayini memnuniyetle karşılarken, diğer kesim tepki göstermiş ve hem

⁸⁶ BOA, İ.DH. 123/6246, 29 C 1262, lef 1,2,3.

⁸⁷ BOA, İ.MVL. 124/3177, 9 N 1264.

⁸⁸ BOA, İ.MVL. 132/3543, 5 S 1265, lef 4; İ.MVL. 137/3747, 25 R 1265.

⁸⁹ BOA, İ.MVL. 132/3543, 13 S 1265, lef 5.

Tekfurdağı hem de Edirne meclislerine olumlu ve olumsuz dilekçeler sunmuştur.

24 Ocak 1848 tarihli dilekçede Hurşid Efendi'nin yönetiminden memnun kalan grup, onun sayesinde kazada güvenlik ve istikrarın yeniden sağlandığını, vergi tahsilatında yaşanan önceki sorunların sona erdiğini belirtmiştir.⁹⁰ Öte yandan, müdürden memnun olmayan bazı meclis üyeleri ile halktan bir kesim Hurşid Efendi aleyhinde birden fazla dilekçe kaleme almıştır. Bunlardan biri, müdürlük kâtipliğinde görevli Hüseyin Efendi'nin 7 Mart 1848 tarihli arzuhalidir. Hüseyin Efendi, Hurşid Efendi'yi kanunları ihlal etmek ve halka kötü muamelede bulunmakla suçlamış, müdürün kâtiplik maaşının bir kısmına el koyduğunu ve zorla borç senedi imzalattığını belirtmiştir. Senedi ödemeyi reddetmesi üzerine dövüldüğünü, bir süre hapsedildiğini ve ardından tüm eşyalarının elinden alınarak ailesiyle birlikte Enez kazasına sürüldüğünü ifade etmiştir.⁹¹

Hüseyin Efendi'nin bu iddiaları, meclisten ihraç edilip tutuklanan bazı âzâların⁹² kaleme aldığı farklı bir mahzarda da tekrarlanmıştır. Bu belgede, Hurşid Efendi ile eşraftan Hacı Emin Ağa, oğlu Muhsin Bey ve Süleyman Ağa hakkında şikâyetle bulunulmuş; bu kişilerin yeni bir müdür atanmasını sağlamak amacıyla İstanbul'a gittiklerini ve ardından Tekfurdağı Mal Müdürü Hurşid Efendi'nin Ferecik'e tayin edildiği belirtilmiştir. Müdürün, kazaya geldikten sonra Hacı Emin Ağa'nın konağında kaldığı ve yönetim sürecinde tüm kararlarını bu kişilerin etkisi altında aldığı ileri sürülmüştür. İddialara göre Hurşid Efendi, önceki müdür Ahmed Efendi döneminde görev yapmış olan bazı meclis üyelerini zimmet suçlamasıyla tutuklatmış, bu üyeler savunma hakkı tanınmadan yargılanmış, içlerinden Mustafa Ağa'ya beş yüz, Hüseyin Efendi'ye ise üç yüz değnek cezası verilmiştir. Ayrıca Hüseyin Efendi'nin iki bin üç yüz kuruşa tekabül eden iki yıllık maaşı müdür tarafından alıkonmuş ve kendisi ailesiyle birlikte Enez kazasına sürülmüştür.

Ferecik meclisi üyelerinin Edirne meclisinde yürütülen tahkikat sonucunda suçsuz oldukları anlaşılmış olsa da Hurşid Efendi davadan

⁹⁰ BOA, MVL. 58/32, 17 S 1264, lef 1.

⁹¹ BOA, MVL. 58/32, 1 R 1264, lef 2.

⁹² Müderris Ahmed ve Mustafa efendiler, Defterdar Nazırı Mehmed Rıfat Efendi, Mal Kâtibi Hüseyin Efendi, Hafız İsmail, Edirneli Mehmed Efendi, Ahmed Ağa, Hacı Ali Ağa, Şerif Ağa, Molla Ali.

vazgeçmemiştir. Dahası, meclis üyelerinin ailelerinin Bâbîâlî'ye sunduğu dilekçelerden haberdar olduktan sonra bu kişilere de şiddet uygulattığı ve onları hapse attırdığı ifade edilmiştir.⁹³ Yaklaşık bir yıldır haksız yere tutuklu bulunduklarını belirten bu kişiler, dilekçelerinde serbest bırakılma taleplerinin yanı sıra Ferecik'te Tanzimat'ın hedeflediği can ve ırz güvenliğinin sağlanamadığını vurgulamışlardır.⁹⁴

Öte yandan, müdürden rahatsızlık duyan kırk kadar kişi Edirne meclisine sundukları başka bir mahzarda, Hurşid Efendi'nin kötü yönetimi nedeniyle Edirne, Gümölcine ve Tekfurdağı gibi bölgelere göç etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Aynı dilekçede, uğradıkları kötü muamele ve şiddet uygulamaları ile birlikte, müdürün Tanzimat emirlerine aykırı davrandığı, eşraftan Hacı Emin Ağa, oğlu Muhsin Bey ve Süleyman Ağa'yla işbirliği yaptığı; askerî kura uygulamasında yolsuzluk yaptığı, tek çocuklu ailelerin çocuklarını askerî kura kapsamına aldığı ve tanıdıklarını kayırdığı gibi çok sayıda usulsüzlük iddiası yer almıştır.⁹⁵ Bu şikâyetlere ek olarak, aralarında Müslüman ve gayrimüslimlerin bulunduğu yaklaşık yüz kişilik bir grup da Edirne Valisi İsmail Paşa'ya başvurarak müdür görevde kaldığı sürece Ferecik'e dönmeyeceklerini bildirmiştir. Gelişmeler üzerine Meclis-i Vâlâ, Edirne ve Tekfurdağı meclislerinden Ferecik'teki iddiaları araştırmalarını istemiştir.⁹⁶ Tahkikatı yürüten Tekfurdağı Muhassılı Şakir Efendi,⁹⁷ kazadaki gerginliğin büyük ölçüde çeşitli dedikodulardan ve taraflar arasındaki husumetten kaynaklandığını, halkın sık sık karşılıklı sahte dilekçeler düzenlediğini ve bazı şikâyetlerin doğrudan Tekfurdağı veya Edirne meclislerine iletilindiğini belirtmiştir.⁹⁸ Bununla birlikte, Hurşid Efendi hakkındaki birçok suçlama halkın sözlü beyanlarıyla teyit edilmiştir.

⁹³ BOA, A.DVN. 47/28, L 1264, lef 4.

⁹⁴ BOA, İ.MVL. 141/3905, 14 CA 1265, lef 4.

⁹⁵ BOA, A.DVN. 47/28, L 1264, lef 2.

⁹⁶ BOA, A.MKT. 117/41, 24 R 1264; MVL.58/32, 26 R 1264; A.MKT. 128/35, 11 CA 1264.

⁹⁷ Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından eyaletlere atanan muhassıllara vergi memuriyetine ek olarak muhtelif idari yetkiler de tanınmıştır. Bu yüzden muhassıllar görev yaptıkları yerlerde vali veya mutasarrıfların emriyle bu türden tahkikatlar yapabilirlerdi. (Detay için bkz.; Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "a.g.m", 18-20.

⁹⁸ BOA, A.MKT. 151/22, 28 L 1264.

Tüm bu dilekçeler ve raporlar Edirne meclisinde yeniden incelenmiş, mahkeme neticesinde halkın şikâyetlerinde haklı olduğu, zimmetle suçlanan meclis üyelerinin ise suçsuz olduğu anlaşılmıştır. Mahkemeye katılmayan Hurşid Efendi'nin görev süresince yerel eşrafın teşvikiyle hareket ettiği ve bu kişilerin kazada huzursuzluk yaratmayı amaçladıkları kanaatine varılmış; bu durum Bâbîâli'ye bildirilmiştir. Son olarak, Tekfurdağı ve Edirne meclislerinin raporlarını değerlendiren Meclis-i Vâlâ müdür hakkında ileri sürülen tüm suçlamaları kabul etmiş ve 13 Mayıs 1849 tarihinde Hurşid Efendi'yi görevden almıştır. Ayrıca, onunla birlikte hareket eden eşraftan Hacı Emin Ağa'nın Tanzimat'tan önceki âyanlık alışkanlıklarını sürdürdüğü ve halkı dedikodular yoluyla tahrik ettiği anlaşılmıştır. Bu nedenle, adı geçen şahıslar memleket işlerine müdahil olmamaları konusunda sert bir şekilde uyarılmış aksi durumda tutuklanacaklarına dair karar alınmıştır.⁹⁹

Bu türden örneklerin yanı sıra, bazı idareciler hakkında gerçekliği ve sonuçları net olarak anlaşılamayan arzuhal ve mahzarların da Bâbîâli'ye sunulduğu görülmektedir. Nitekim 1848 yılında, Tırhala'ya bağlı Tırnova kazası ahalisini temsilen üç kişi tarafından imzalanan bir mahzarda vekil kaza müdürü Mestan Ağa hakkında şikâyetlerde bulunulmuştur. Söz konusu dilekçede Mestan Ağa'nın kazaya ait meraları kendi inisiyatifiyle sattığı ve bu satışlardan elde edilen gelirleri mal müdürlüğüne bildirmeyerek şahsî menfaatine kullandığı iddia edilmiştir. Ayrıca, kazadaki bazı sakinlerin bu satışların akıbetini sormaları üzerine onları darbettiği ya da silahla tehdit ettiği ileri sürülmüştür. Müdürün bazı kişileri hapsederek veya tehdit yoluyla kazayı terk etmeye zorladığı da dilekçede yer alan diğer suçlamalardandır.¹⁰⁰

Mestan Ağa hakkında sunulan ikinci dilekçe ise Mayıs 1849 tarihli olup Tırnova Muhassılı Mehmed Cemaleddin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Mehmed Efendi, Mestan Ağa ile birlikte Çorbacı Yorgi'nin merkezî idare emirlerine karşı geldiklerini, ahaliyi yönetime karşı kıskırtarak bölgede huzursuzluk yarattıklarını ve kendi aleyhine sahte bir mahzar düzenlediklerini belirtmiştir. Dilekçede ayrıca bu şahıslardan duyulan rahatsızlığın devam ettiği bölgeden sürgün edilmeleri hâlinde tüm

⁹⁹ BOA, İ.MVL. 141/3905, 20 C 1265, lef 2,3,4,5,8,9.

¹⁰⁰ BOA, MVL. 59/62, 3 B 1264.

ahali ve reayanın “pençe-i zulümden” kurtulacağı ifade edilmiştir.¹⁰¹ Ancak bu dilekçelere ilişkin şikâyetlerin akıbetine dair herhangi bir resmî gelişmeye ulaşılammamaktadır. Dolayısıyla, iddiaların ne ölçüde doğru olduğu ve Bâbîâlî’nin bu konuda nasıl bir tasarrufta bulunduğu tespit edilememektedir.

Akıbeti belirsiz bazı arzuhal ve mahzarların yanı sıra, idareciler hakkında yazılan dilekçelerin etkisini gösteren güçlü bir örnek Aynaroz Adası’nda yaşanmıştır. Günümüzde Kuzey Yunanistan sınırlarında kalan Halkidiki Yarımadası’nın Ege Denizi’ne uzanan ucunda yer alan Aynaroz, Osmanlı döneminde Ortodoks rahiplerin ve manastırların bulunduğu özel statülü bir bölgeydi. Bu nedenle adada, Osmanlı yönetimi tarafından tanınan ve “imtiyaz-ı kadime” olarak adlandırılan bazı tarihî ayrıcalıklar mevcuttu. Aynaroz, manastır rahipleri ile halk temsilcilerinden oluşan bir cemaat teşkilatı tarafından “voyvoda” unvanını taşıyan bir mülki idareci aracılığıyla yönetiliyordu. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra 1840 yılında Aynaroz muhassıllık sistemine dâhil edilmiş ve voyvodalık idaresine son verilmiştir. 1844 yılında ise burada bir kaza müdürlüğü kurulmuştur. Bu yeni idarî yapı kapsamında Aynaroz hem Bâbîâlî’ye doğrudan bağlı kalmış hem de Selanik valiliğinin yetki alanına girmiştir.¹⁰² Eski imtiyazların korunacağı belirtilmiş olsa da yönetim uygulamaları zamanla sorunlar yaratmıştır.

Bu çerçevede, 14 Eylül 1854 tarihli mahzarlarında Aynaroz’daki manastır rahipleri, kaza müdürü İbrahim Efendi’yi kadim ayrıcalıkları ihlal etmekle, kamu düzenini bozmakla ve can güvenliğini tehdit etmekle suçlamışlardır. Dilekçelerinde, adada işlenen bir cinayet sonrası hatalı soruşturma yürütüldüğünü iddia etmişlerdir. Rahiplere göre müdür İbrahim Efendi, hizmetlilerden birinin öldürülmesi olayında gerçek faile ulaşamamış, zanlıyı yanlış belirlemiş ve onu yargı sürecine başvurmadan cezalandırmıştır. Ayrıca zanlının çelişkili ifadelerine rağmen gerekli dikkat ve değerlendirmeyi göstermediği, yerleşik teamüllere aykırı şekilde cemaat

¹⁰¹ BOA, A.MKT. 203/7, 7 B 1265.

¹⁰² BOA, İ.MVL. 272/10537, 17 Ş 1269, lef 1-2; Hadi Belge, 19. Yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2022, 94-102; Hadi Belge-Cenk Reyhan, “Osmanlı Taşra İdaresinde Âdem-i Merkeziyet Sorunu: Aynaroz Örneği”, OTAM, 44, Güz 2018, 221-253, Semavi Eyice, “Aynaroz”, DİA, İstanbul 1991, IV, 267-269.

kurulunun görüşünü almadan karar verdiği ifade edilmiştir. Bu gerekçelerle müdürün liyakatsiz olduğu, görevinden azledilmesi ve yargılanması gerektiği dile getirilmiştir. Rahipler, atanacak yeni müdürün ise Aynaroz'un kadim imtiyazlarına riayet edecek kişiler arasından seçilmesini talep etmişlerdir. Yapılan bu başvuru üzerine Bâbîâli, durumu tahkik ettirmiş ve Aynaroz halkının iddialarını haklı bulmuştur. Tahkikat sonucunda müdür İbrahim Efendi görevden alınmış böylece ada halkının talebi doğrultusunda idarî değişikliğe gidilmiştir.¹⁰³

Sonuç olarak, yukarıda ayrıntılı şekilde incelenen mahzar ve arzuhaller, bazı mahallî idarecilerin görevlerini kişisel çıkarları doğrultusunda kötüye kullandıklarını, yerel eşrafla iş birliği içerisinde keyfî uygulamalara başvurduklarını ve bu durumun halk tarafından dilekçeler yoluyla ifşa edildiğini göstermektedir. Bu dilekçeler aracılığıyla, halkın yalnızca idarecileri şikâyet etmekle kalmadığı zaman zaman yerel yönetim üzerinde doğrudan etkide bulunabildiği ve bazı durumlarda idarecilerin görevden alınmasına dahi katkı sağladığı anlaşılmaktadır. İncelenen örneklerde zimmete para geçirme, adam kayırma, rüşvet alma, angarya yükleme gibi fiillerin tekraren görülmesi bazı yöneticilerin Tanzimat ilkelerini yalnızca biçimsel olarak benimsediklerini düşündürmektedir. Buna karşılık, bu tür uygulamaları arzuhal ve mahzarlarında açıkça suçlayan halkın Tanzimat'ın getirdiği hukuksal ve yönetsel ilkeleri benimsediği ve bu çerçevede hak arama yollarını kullandığı görülmektedir. Nitekim, dilekçelerde "ırz ve can güvenliği" gibi Tanzimat Fermanı'nın temel ilkelerine yapılan doğrudan atıflar, fermanın içeriğinin taşrada da bilindiğine ve halk nezdinde meşruiyet kazandığına işaret etmektedir. Bu durum, idarecilerin keyfî uygulamalarının artık halk tarafından "suç" olarak değerlendirilmeye başlandığını göstermektedir. Öte yandan, mahzar ve arzuhallerin taşıdığı yaptırım gücü sadece halkın yönetime müdahalesini değil aynı zamanda bazı idareciler ve eşraf tarafından bu mekanizmaların manipüle edilebildiğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu belgeler, Tanzimat döneminde taşrada hem halkın adalet talebinin hem de yerel güç mücadelelerinin yansıdığı önemli birer siyasal araç olarak değerlendirilebilir.

¹⁰³ BOA, İ.MVL. 293/11825, 3 Z 1270.

3. Güvenlik Sorunlarından Kaynaklanan Arzuhal ve Mahzarlar

İncelenen arzuhal ve mahzarlar arasında en yoğun biçimde dile getirilen konulardan biri güvenlik sorunlarıdır. Halkın yaşadıkları yerlerde kendilerini güvende hissetmemeleri, can ve mal emniyetinin sağlanamaması ve asayişin bozulması çok sayıda dilekçeye konu olmuştur. Oysa Tanzimat Fermanı, Osmanlı tebaasına can, mal, ırz ve namus güvenliğinin devlet garantisi altında olduğu taahhüdünü vermektedir. Bu taahhüt, ahalinin memleketlerinde güvenlik içinde, huzur ve sükûnetle yaşamalarını amaçlamaktaydı.¹⁰⁴ Ancak uygulamada bu güvenlik ilkelerinin yeterince hayata geçirilemediği görülmektedir. Bu bağlamda ilgili dönemde güvenlik meselelerine dair çarpıcı içerikleriyle öne çıkan ve Rumeli bölgesinden gönderilmiş üç dilekçe aşağıda örnek teşkil edecek biçimde incelenecektir.

Söz konusu arzuhal ve mahzarlarda güvenlik sorunlarının kaynağı olarak çoğunlukla yerel yöneticiler ile âyan, eşraf ve büyük arazi sahipleri gibi nüfuzlu kesimler sorumlu tutulmaktadır. Bununla birlikte, bazı durumlarda halkın Tanzimat'ın güvenlik ilkesinin ihlal edildiğini öne sürerek dilekçeler sunduğu ancak bu başvuruların her zaman gerçekliği yansıtmadığı da anlaşılmaktadır. Şikâyetlerde, bazı mahallî idarecilerin yönetim yeterliliklerinin düşük olması nedeniyle sorumlu oldukları bölgelerde asayiş sağlayamadıkları ifade edilmiştir. Diğer yandan bazı idarecilerin ise kasıtlı olarak halk üzerinde baskı kurmak ve itaat sağlamak amacıyla silahlı güçleri bir tehdit unsuru olarak kullandıkları ve bu süreçte güvenlik sorunlarına neden olan kişi ve gruplarla çıkar ilişkileri geliştirdikleri yönünde iddialar yer almaktadır.

Bahsi geçen dilekçelerin ilk örneği, 1849 tarihli olup Yanya'ya bağlı Korindos bölgesindeki Yeromnimo? köyü sakinleri tarafından kaleme alınmıştır. Köylüler, mahzarlarında can güvenliklerini tehdit ettiği gerekçesiyle eşraftan Hayreddin Bey'i Bâbüâlî'ye şikâyet etmişlerdir. Dilekçeye göre, Tanzimat'ın ilanının ardından köylülerden bazıları İstanbul'a giderek köylerini defterhane kayıtlarına müstakil bir köy olarak tescil ettirmiştir. Ancak köylüler, Hayreddin Bey'in bu statüyü usulsüz bir

¹⁰⁴ Detay için bkz.; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, 55-207.

şekilde değiştirerek köyü kendi çiftliği olarak kaydettirdiğini¹⁰⁵ ve sonrasında kendisine karşı çıkanları hapse attığını, mahzene kapatarak işkence ettiğini, bazılarını ise Berat kasabasına sürdüğünü iddia etmişlerdir. Ayrıca, serbest bıraktığı kişileri köyün kendisine ait olduğunu beyan eden bir senedi imzalamaya zorladığı ve köy halkının uzun süredir tasarrufunda olan bağ, bahçe ve tarlalara el koyduğu da dilekçede yer almıştır. Köylüler, mahzarlarında Bâbîâlî'den köylerinin yeniden müstakil statüye kavuşturulmasını talep etmişlerdir. Alternatif olarak, satın aldıkları mülklerin bedelinin kendilerine iade edilmesini ve ziraat yapabilecekleri yeni bir yer gösterilmesini istemişlerdir.¹⁰⁶ Meclis-i Vâlâ, söz konusu iddialara ilişkin daha önce merkeze herhangi bir şikâyet ulaşmamış olmasından hareketle, konunun tahkikatını yürütmek üzere Yanya valisini görevlendirmiştir.¹⁰⁷ Aynı dönemde Hayreddin Bey de merkeze gönderdiği yazıda iddiaları reddetmiş ve köyün tapulu çiftliği olduğunu bildirmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde, köylülerin daha önce de Hayreddin Bey'i alacakları gerekçesiyle şikâyet ettikleri başka bir dilekçe tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Nihayetinde Yanya Meclisi'nin yürüttüğü soruşturma ve Maliye Nezareti'nin evveliyat kayıtlarına göre söz konusu köyün tapulu bir çiftlik olduğu köylülerin ise burada kiracı konumunda bulundukları anlaşılmış ve köylülerin iddialarının asılsız olduğu kanaatine varılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Osmanlı toprak sisteminde, ziraat yapılan belirli büyüklükteki araziye "çiftlik" denilirdi. Başlangıçta, timar sistemi içinde bir çiftçi ailesine yetecek büyüklükte bir toprak birimini ifade ederken, zamanla büyük tarım işletmeleri ve malikâneler anlamına gelmeye başlamıştır. Reâyâ adıyla anılan Müslüman ve gayrimüslim köylüler, bu tür toprak parçalarını tapu ile tasarruf edebilir; karşılığında belirlenmiş vergileri (çift resmi) ve elde ettikleri ürün üzerinden alınan vergileri (öşür) toprağın kullanım hakkı kendisine verilmiş olan kişiye (has, timar, vakıf ya da mülk sahibi) öderlerdi. Eskiden beri uygulanan mukâtaa sistemi, timar sisteminin bozulmasıyla birlikte önem kazandı; bu topraklar yüksek bedellerle zengin sivil kişilere kiralanmaya başladı. 18. yüzyılda büyük âyanların ve ağaların elinde geniş çiftlikler ve malikâneler ortaya çıktı. Bu dönemde "çiftlik" terimi, büyük arazi mülklerini ve ziraî işletmeleri tanımlar hale geldi. Tanzimat döneminde bu büyük toprakların dağıtılması hedeflense de istenilen başarı elde edilemedi.; Halil İnalcık, "Çiftlik", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 313-314.

¹⁰⁶ BOA, MVL. 75/55, 10 B 1265.

¹⁰⁷ BOA, A.MKT. 215/13, 2 N 1265.

¹⁰⁸ BOA, A.MKT. DV. 11/74, 11 RA 1265, lef 1-2.

¹⁰⁹ BOA, A.MKT. 230/94, 1 Z 1265.

Diğer bir güvenlik şikâyeti, 1850 yılında Selanik eyaletine bağlı Menlik kazası sakinleri tarafından Bâbiâli'ye sunulmuştur. Mahzarda, kaza müdürü Hüseyin Bey'in halkı kötü muameleye maruz bıraktığı ve onlara şiddet uyguladığı iddia edilmiştir. Dilekçeye göre Hüseyin Bey, sert ve baskıcı bir yönetim tarzı sergilemekte, taleplerini yerine getirtmek amacıyla fiziksel şiddet kullanmaktan çekinmemekteydi. Tüm idarî kararları tek taraflı biçimde almakta ve Tanzimat düzenlemeleri doğrultusunda oluşturulan kaza meclisini karar süreçlerine dâhil etmemekteydi. Meclis üyelerinin bilgi taleplerini de karşılıksız bırakmaktaydı. Ayrıca, kanunen yasak olmasına rağmen ahaliye hakaret ettiği, dayak attığı ve bazılarını işkence uyguladığı iddialar arasında yer almıştır. Müdür Hüseyin Bey'in kendisine itiraz edenleri yargılama olmaksızın hapsedip cezalandırdığı, vergi tahsili amacıyla otuz kadar askeri Leknova köyüne göndererek İsmail Ağa'nın evini kuşattığı ve Ağa'nın burada işkence sonucu hayatını kaybettiği öne sürülmüştür. Ayrıca İsmail Ağa'ya ait bazı para ve eşyaların zorla alındığı da belirtilmiştir.¹¹⁰

Bu suçlamaların yanı sıra, kazada yaşayan Rum reaya tarafından müdür Hüseyin Bey'i öven içerikte başka bir dilekçe daha Patrikhane aracılığıyla Bâbiâli'ye iletilmiştir. Müdüre yönelik birbirine zıt içerikteki bu dilekçeler merkezde şüphe uyandırmış ve olayın aydınlatılması için Selanik valisine bir yazı gönderilmiştir. Bu talimatla, müdürün yargılanması; Menlik naibi, meclis üyeleri, kazanın önde gelenleri, reaya ve kocabaşların ifadelerinin alınması istenmiştir. Ayrıca Patrikhane tarafından sunulan mahzarın gerçekliği araştırılmış ve dilekçenin Menlik metropoliti tarafından hazırlandığı, reaya adına onun tarafından mühürlendiği tespit edilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda Hüseyin Bey hakkındaki suçlamalar kabul edilmiş, kamu güvenliğini tehdit ettiği ve vergi tahsilini engellediği gerekçesiyle görevinden azledilmiştir. İsmail Ağa'nın ölümüyle bağlantılı olarak ise emrindeki askerlerle birlikte ayrıca yargılanmak üzere tutuklanmasına karar verilmiştir.¹¹¹

Ele alınacak son dilekçe, bazı idarecilerin yetersizliğinin yerel düzeyde güvenlik ve kamu düzeninin tesisi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. 1858 yılında Selanik eyaletine bağlı Drama sancağının Yenice-i Karasu

¹¹⁰ BOA, İ.MVL. 193/5890, 3 Z 1266, lef 2,3,4.

¹¹¹ BOA, İ.MVL. 193/5890, 11 S 1267, lef 6,7.

kazası ahalisi tarafından Bâbîâlî'ye sunulan mahzarda kaza müdürü İhsan Bey'in gevşek yönetim anlayışı ve idari tedbirsizliği nedeniyle yaşanan güvenlik sorunları dile getirilmiştir. Dilekçeye göre, müdürün ihmalkâr tutumu nedeniyle bölgede bir güvenlik boşluğu oluşmuş, bu durumdan faydalanan silahlı eşkiya grupları halkın yollarını kesmeye, gasp, darp ve yağma faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Yaşanan gelişmeler sebebiyle kaza halkı can güvenlikleri konusunda endişeye kapılmış ve ciddi bir huzursuzluk ortamı oluşmuştur. Bu nedenle dilekçe sahipleri, mevcut müdürün görevden alınmasını ve yerine daha etkin ve liyakatli bir yönetici olarak Gümölcine Müdürü Said Ağa'nın atanmasını talep etmişlerdir. Selanik meclisinin gerçekleştirdiği tahkikat sonucunda dilekçedeki şikâyetlerin haklı olduğu kanaatine varılmış ve İhsan Bey görevinden azledilmiştir.¹¹²

Yukarıda incelenen mahzarlarda yer alan güvenlik şikâyetleri hem halk hem de idareciler açısından Tanzimat'ın "güvenlik" ilkesinin nasıl ihlal edildiğini açıkça göstermektedir. Bazı yerel yöneticilerin kamu düzenini kasıtlı olarak bozarak halkı korku ve baskı altına alma yoluyla otorite kurmaya çalıştıkları, bazılarının ise idarî yetersizlikleri nedeniyle güvenlik zafiyetlerine yol açtıkları görülmektedir. Dilekçelerde sıkça rastlanan hakaret, tehdit, fiziksel şiddet ve malların gaspı gibi unsurlar, can ve mal güvenliğini doğrudan tehdit eden durumların yaygınlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, mahzar ve arzuhalleri kaleme alan ahali temsilcilerinin Tanzimat'ın güvenlik ilkesi hakkında bilgi sahibi oldukları ve bu ilkeye dayanarak devletten en temel beklentilerinin can ve mal emniyetinin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, bu tür şikâyetlerin Bâbîâlî tarafından ciddiyetle ele alındığı ancak kimi zaman güvenlik vurgusunun yerel çıkar çevreleri tarafından siyasi veya idarî rakiplerini bertaraf etmek amacıyla manipülasyon aracı olarak da kullanılabildiği görülmektedir.

4. Vergi Uygulamaları Hakkında Yazılan Arzuhal ve Mahzarlar

Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı bölgelerden İstanbul'a gönderilen dilekçeler incelendiğinde vergiye ilişkin sorunları konu alan

¹¹² BOA, İ.MVL. 406/17612, 11 RA 1275, lef 2,4,8-9,11-12.

arzuhal ve mahzarların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Tanzimat Fermanı ile birlikte iltizam usulü kaldırılmış, mal sayımı yapılarak herkesin gelirine göre vergilendirileceği ve angarya uygulamalarının tamamen yasaklandığı tüm eyaletlere resmî olarak bildirilmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu düzenlemeleri hayata geçirmek üzere merkez tarafından taşraya muhassıllar ve mal müdürleri gibi vergi memurları atanmıştır.¹¹³ Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen birçok eyalette bu hükümlerin uygulanmasında çeşitli sorunlar yaşanmış, vergi tahsilatında keyfi uygulamalar ve yolsuzluklar engellenememiştir. Bu bağlamda, Tanzimat dönemindeki vergi usulsüzlüklerine ilişkin üç şikâyet dilekçesi Vidin ve Selanik eyaletleri ile Tırhala mutasarrıflığından gönderilen örnekler temelinde değerlendirilecektir.

Dilekçelerin ilk örneği, Temmuz 1848'de Vidin eyaletine bağlı Zıştovi kazası sakinlerince yazılan vergi tahsili şikâyetine ilişkindir. Zıştovi'den yirmi Müslüman ile elli dört gayrimüslimin mühürlediği mahzarda müdür Salim Ağa¹¹⁴ 1846-1847 yılı vergisinin tahsilinde yolsuzluk yapmakla suçlanmıştır. İddialara göre Salim Ağa üç kez açıktan vergi tahsili yapmış; kendisiyle birlikte oğlu, yardımcıları, kocabaşılar, kocabaşı vekilleri ve kaza doktoru zimmetlerine para geçirmiştir. Salim Ağa, şikâyetlerin ardından hakkında başlatılan inceleme üzerine Vidin meclisine ayrıca bir arzuhal yazarak aleyhindeki iddiaları reddetmiş ve malî yolsuzluklarla ilgili kendisinden önceki müdürü itham etmiştir. Buna rağmen, mahkeme sürecinde suçlamaları kabul etmesi sonucunda görevden azledilmiş ve zimmetine geçirdiği paraların tahsil edilmesine karar verilmiştir.¹¹⁵

İncelenen diğer mahzar Ağustos 1848'de Tırhala mutasarrıflığı dahilindeki Yenişehir-i Fener sancağına bağlı Galos kazası ahalisi tarafından yazılmıştır. Mahzarlarını kendi içlerinden seçtikleri Kostanti Ergiri ve Nikola Hristo isimli iki temsilciyle İstanbul'a ulaştıran yerliler yaşadıkları malî sorunları merkezde detaylıca anlatmıştır. İddialarına göre köylüler öşür ve cizye vergilerini her yıl gelirleri nispetinde öderlerken vergi tahsilatı tekrar mültezimlere devredilince mültezimler vergilere zam yapmıştır. Söz konusu vergi zamları, hasat zamanından önce keyfi bir biçimde belirlenmiş,

¹¹³ Ali Akyıldız, "a.g.m", 1-10.

¹¹⁴ İdareciler hakkındaki arzuhal ve mahzarlar başlığında bahsedilen Zıştovi müdürü Salim Ağa ile aynı kişidir.

¹¹⁵ BOA, MVL. 62/8, 30 B 1264. Fazlı Efendi, eski Sakız müdürüdür.

bu durum köylülerin vergilerini ödeyebilmek için tefecilere borçlanmalarına neden olmuştur. Mağduriyetlerini “açgözlü tefecilerden para almamız nedeniyle çok fazla borca battık” şeklinde ifade etmişlerdir.¹¹⁶ Ayrıca kaza naibinin sorunlarıyla asla ilgilenmediğini, dertlerini anlatmak için sancak meclisine başvurdıklarında ise muhatap bulamadıklarını ileri sürmüşlerdir. Şikâyetçiler, Bâbiâli’den iddialarının araştırılması için Galos’a özel bir memur gönderilmesini, kazanın müstakil bir müdürlüğe dönüştürülmesini ve buraya yeni bir müdür ile naib atanmasını istemişlerdir. Yapılan incelemeler neticesinde iddiaların doğru olduğu anlaşılmış ve ahalinin talepleri kabul edilerek Galos’un müstakil bir kazaya çevrilmesine, müdürlüğe Fazlı Efendi, naibliğe ise Tevfik Efendi atanmasına karar verilmiştir.¹¹⁷

Ele alınacak son dilekçe, 1849 yılında Selanik eyaletine bağlı Pazariye ve Kelemerye kazalarının sakinleri tarafından yazılmıştır. Ahalinin mültezimlerin yolsuzluklarını ifşa ettikleri mahzarda şu iddialar öne sürülmüştür: Cizye vergisi usulsüz bir şekilde ergenlik çağına ulaşmayan çocuklardan da toplanmış; örneğin on yaşındaki çocuklardan on beş kuruş, on beş yaşındakilerden ise yirmi kuruş alınmıştır. Cizye vergisi toplandıktan sonra bağlardan her dönüm başına ayrıca gümrük vergisi alınmıştır. Çayır ve üzüm bağları için de yüksek bedelle vergi istenmiştir. Öşür olarak toplanan zahirenin tahsildarlar tarafından iskelelere nakledilmesi gerekirken bu iş zorla halka yaptırılmıştır. Tanzimat’la tüm angarya uygulamalarının yasaklanmasına rağmen vergi tahsilatına nezaret eden memur ve askerlerin tüm masrafları da ahaliye yüklenmiştir. Yine Tersâne-i Âmire için bölgeden kesilecek ağaçların kesim ve nakil masrafları hazinece ödenmesine rağmen köylülerden “kereste îânesi” adıyla ayrıca para toplanmıştır.¹¹⁸ Ondalık ağnam rüsümünün¹¹⁹ onda bir oranında toplanması gerekirken, buna yirmi kuruş zam yapılarak her sene için ek ücret (seksen beşer kuruş) istemişlerdi. Ek olarak, yüz-yüz elli kuruş vergi borcu olan köylüler dava edilerek, kazalarından kırk-elli saat mesafedeki

¹¹⁶ BOA, MVL. 62/14, 11 N 1264.

¹¹⁷ BOA, İ.MVL. 112/2639, 26 M 1264, lef 1, 3,4,5; MVL. 57/58, 18 RA 1264.

¹¹⁸ BOA, İ.MVL. 135/3641, lef 4-5.

¹¹⁹ Osmanlı Devleti’nde küçükbaş hayvanlardan alınan bir vergidir. Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 478-479.

Selanik'e mahkemeye gitmeye zorlanmış ve bu yolculuk masrafları yüzünden daha da borçlanmışlardır.¹²⁰

Pazariye ve Kelemerye ahalisinin şikâyetleri doğrudan Meclis-i Vâlâ tarafından incelenmiştir. Tüm iddialar teker teker ele alındıktan sonra bölgedeki sorunları çözmek, huzur ve istikrarı yeniden tesis etmek üzere kapsamlı bir reform paketi hazırlanmıştır. Düzenlemenin sahada tatbiki için Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarından Numan Efendi ve Bahriye Meclisi üyesinden Miralay Mahmud Bey Selanik eyaletine gönderilmiştir. Ayrıca bu yeni emirlerin tüm ahaliye duyurulması, örneklerinin Türkçe ve Rumca olarak çoğaltılıp Selanik eyaletindeki diğer sancak, kaza ve köylere bildirilmesi emredilmiştir.

Meclis-i Vâlâ'nın uygulanmasını emrettiği reformun içeriği şöyleydi: Hazine adına kesilecek kerestelerle ilgili olarak Tersâne-i Âmire bilgilendirme yapacaktır. Önceki sene Selanik, Karaferye ve Katrin dağlarından Donanma-yı Hümayûn için kestirilen kerestenin kesim ve nakliye fiyatını bölgeye gönderilen Meclis-i Bahriye üyelerinden Miralay Mahmud Bey bildirecektir. Yeni kereste kesim ve nakil fiyatı belirleninceye kadar önceki senenin ücret tarifesi uygulanacaktır.¹²¹ Bunun yanı sıra Maliye Hazinesi zecriye gümrük (alkollü içecekler vergisi) uygulamalarını detaylıca inceleyecek ve yeniden düzenleyecektir. Duhan (tütün) ve zeytin vergileri merkezden gelecek emre göre mahsulat üzerinden aynı olarak mahsul üzerinden alınacaktır. Üzüm ve diğer meyvelerin vergileri ise mahallî rayiç değerine göre belirlenecek, yalnızca öşür oranında tahsil edilecek ve başka ad altında vergi toplanmayacaktır. Zecriye gümrükleri hazine kayıtlarındaki bedellerine göre ihale edilecek, köylülerden "kereste îânesi" adıyla bir vergi alınmayacaktır. Bağ üzümü için öşür bedeli mültezime piyasa rayici üzerinden ödenecek, zecriye rûsumu ise anlaşma ile toptan ihale edilecektir. Gümrük veya farklı isimlerle köylüden başka vergiler toplanmayacaktır.¹²²

On yaşındaki reaya çocuklarından cizye vergisi alınmayacak, sadece buluğa ermiş olanlardan alınacaktır. Mükellefler gelir durumlarına göre "az", "orta" ve "yüksek" şeklinde sınıflandırılacak ve buna göre cizye

¹²⁰ BOA, İ.MVL. 135/3641, lef 4-5.

¹²¹ BOA, İ.MVL. 135/3641, lef 8,9.

¹²² BOA, İ.MVL. 135/3641, lef 1, 6, 7, 10.

ödeyeceklerdir. Köylülerin çayırardan kestikleri her on araba ot karşılığında bir araba ot olarak ödedikleri “otluk öşürü” uygulaması kaldırılacaktır. Eğer çayır sahibi zarar görmüşse, ödeyeceği vergi mültezimle birlikte belirlenecektir. Zahire ve erzakın iskelelere ücretsiz taşınması katiben yasaklanmıştır. Sadece mültezim yalnızca kendi mahalline yakın depolara ücretsiz nakil yaptırabilir, uzak yerler için ahaliye ücret ödemek zorundadır. Nakliye ücreti mesafeye göre hesaplanacaktır. Köylerde görevli asker ve memurların şahsî ihtiyaçları, halk tarafından karşılanmayacak ve ağnam vergisi oranları ise mahallin şartlarına göre belirlenecek ancak bu işlem için “masraf” adı altında halktan ek ödeme talep edilmeyecektir.¹²³

Sunulan örneklerde yer alan arzuhal ve mahzarlardaki şikâyetler, Tanzimat’ın öngördüğü mali düzenlemelere yerel düzeyde yeterince riayet edilmediğini göstermektedir. Bu belgelerde dile getirilen sorunların temel kaynağı, yerel idareciler ile mültezimlerin merkezî yönetimle olan uyumsuzluklarıdır. Birden fazla kez vergi tahsil edilmesi, yeni vergilerin keyfî şekilde belirlenmesi, özellikle cizye, öşür ve gümrük vergilerinde usulsüz uygulamalar, angarya yükümlülüklerinin devam etmesi ve köylünün tefecilere mahkûm edilmesi gibi vakalar, Tanzimat’ın mali reformlarının bazı bölgelerde sağlıklı biçimde uygulanmadığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, Selanik eyaletinden iletilen şikâyetler üzerine yürürlüğe konan düzenlemeler, doğru ve temellendirilmiş dilekçelerin merkezi idare nezdindeki etkisini ve yaptırım gücünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Bununla birlikte, izleyen bölümde de görüleceği üzere, Bâbîâlî’nin aldığı bu tedbirlerin sorunları tamamen ortadan kaldırmaya yetmediği anlaşılmaktadır.

5. Tanzimat Pratiğinin Denetlenmesi: Teftişler Sırasında Verilen Arzuhal ve Mahzarlar

Teftiş uygulaması Tanzimat’tan önce de var olmakla birlikte, Tanzimat döneminde Bâbîâlî tarafından taşrada reformları denetlemek üzere daha sistematik bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Arzuhal ve mahzarlara ek olarak teftişler eyaletlerdeki sorunlar hakkında Bâbîâlî’ye daha büyük bir

¹²³ BOA, İ.MVL. 135/3641, 25 RA 1265, lef 10,11.

perspektif sunmuştur. Ayrıca, teftişler sırasında halkın verdiği arzuhaller ve mahzarlar, düzenleyici tedbirlerin alınmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın tarihsel ve coğrafi sınırları çerçevesinde, 1840 tarihli Arif Hikmet Bey'in Rumeli teftişi ile 1859 yılında Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) Selanik seyahati sırasında kendisine verilen arzuhal ve mahzarlarda yer alan bazı şikâyetler incelenecektir. Bu iki örnek aracılığıyla, Tanzimat süreci bağlamında ilgili bölgelerde meydana gelen dönüşümlere dair sınırlı da olsa bir kesit sunulması amaçlanmaktadır. Bu yüzden de Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) saltanatı süresince gerçekleştirdiği diğer yurt gezileri ile Arif Hikmet Bey'in ardından Rumeli coğrafyasında gerçekleşen Tanzimat teftişleri bu başlık kapsamında değerlendirilmemiştir.

Bâbîâli, 28 Mayıs 1840'da Arif Hikmet Bey'i Rumeli bölgesindeki Tanzimat uygulamalarını teftişle görevlendirmiştir. Arif Hikmet Bey'in denetim sahası, Varna ve Dobruca ovası kazalarından başlayarak Babadağı, Tırnova ile Tuna boyunda Tulca, Silistre, Rusçuk, Niğbolu, Vidin ve Zıştovi'yi kapsamaktadır. Denetleyeceği yerlerde görevli müşir ve muhassıllarla görüşecek, meclislerin çalışmalarını inceleyecek ve halkın şikâyetlerini dinleyecektir.¹²⁴ Dolayısıyla da Arif Hikmet Bey'e gittiği yerlerin ahalisi tarafından mahalli idarî, malî ve güvenlik meselelerine dair birçok arzuhal ve mahzar verilmiştir.¹²⁵

Arif Hikmet Bey'in teftişi sırasında kendisine sunulan dikkat çekici mahzarlardan biri, Mart 1841'de Rusçuk sancağına ulaştığında, Niğbolu tarafından gelen iki kişi tarafından verilmiştir. Bu mahzarda, kazalarındaki idarecilerin yolsuzlukları ile kamu düzeninin bozulduğu ileri sürülmüş, yerel meclis üyelerinden üçü, şikâyetçilere fiziksel şiddet uygulamakla suçlanmıştır. Dilekçe sahipleri, söz konusu kişilerin görevden alınmasını talep etmiştir. Arif Hikmet Bey'in durumu merkeze bildirmesinin ardından yapılan tahkikat sonucunda Bâbîâli, ilgili meclis üyelerinin görevlerine son vermiş ve taşradaki tüm idarecilere, ahaliye kötü muamelenin cezai yaptırımla karşılanacağını bildiren bir emir göndermiştir.¹²⁶

¹²⁴ *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, (haz. Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, c.6, 1051; Mahir Aydın, "Arif Hikmet Beyefendinin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Belleken*, 56/215, 1992, 77- 94.

¹²⁵ BOA, İ.MVL. 18/280, lef 3, 4, 6, 7.

¹²⁶ BOA, İ.MVL. 18/280, lef 6.

Diğer dikkat çekici bir örnek ise Arif Hikmet Bey'e sunulan düzmece mahzarlardır. Bunlardan birisi Silistre'nin Babadağı kazasını teftişi sırasında birkaç köylü tarafından sunulmuştur. Dilekçede, muhassıl Hüseyin Ağa ve kaza meclisinden bazı üyelerin halka kötü muamelede bulundukları, onları darp ettikleri, alıkoydukları ve işkenceye maruz bıraktıkları iddia edilerek bu kişilerin azledilmesi ve cezalandırılması talep edilmiştir. Ancak Arif Hikmet Bey meseleyi araştırdığında dilekçenin eski Babadağı ayanı Kapıcıbaşı Hasan Bey tarafından tertiplendiğini ortaya çıkarmıştır. Kazanın en itibarlı ismi olan Kapıcıbaşı Hasan Bey Tanzimat'ın ilanından sonra sandık eminliği görevini yürütmüş ve kazaya dışarıdan atanan muhassıl Hüseyin Ağa ile bazı meclis üyelerine kişisel bir husumet beslemekteydi. Bu nedenle muhassılın görevini yapmasını engellemeye çalışmış ve halkı gerçek dışı iddialarla kışkırtarak merkeze şikâyet dilekçesi yazdırmıştır. Arif Hikmet Bey, Hüseyin Ağa'yı kabiliyetli ancak tecrübesizliğinden dolayı aceleci davranan bir idareci şeklinde nitelendirmiştir. Şikâyet edilen zaptiye memuru ile naibi ise gayretli ve işine bağlı memurlar olarak değerlendirmiştir. Ancak bu kişilerin Anadolu kökenli olmaları nedeniyle davranışlarının Rumeli halkına yabancı gelmiş olabileceği ve bu yüzden yanlış anlaşılmış olabileceklerini vurgulamıştır. Arif Hikmet Bey şikâyet sahibi köylülerden iddialarını ispatlamalarını istediğinde köylüler suçlamalarına dair herhangi bir delil gösterememişlerdir. Nihayetinde muhassıl Hüseyin Ağa'nın kendilerini sürgün edeceğini, meclis üyelerinin ise onları hapsedeceklerine dair uyumlar aldıklarını bu nedenle mahzarı kaleme aldıklarını itiraf etmişlerdir.¹²⁷ Bu örnek, mahallî eşraf ve âyanların halk üzerindeki etkisini ve Tanzimat sonrasında merkezî otoriteye karşı geliştirdikleri direnci gözler önüne sermektedir. Nitekim, ilgili başlıkta da açıklandığı üzere Tanzimat öncesi dönemde çeşitli imtiyazlara sahip olan bu kesim, reform süreciyle birlikte nüfuzlarını kaybetmeye başlamış ve çoğu zaman çıkarlarıyla çatışan idareciler aleyhine asılsız dilekçeler düzenleyerek onları görevden aldırma yoluna gitmişlerdir.

Arif Hikmet Bey'in Rumeli bölgesindeki genel teftişinden sonra aralıklarla İstanbul'dan taşraya müfettişler yollanmaya devam etmiştir. 1842 yılında eski Hariciye Nazırı Mehmed Sadık Rıfat Paşa Rumeli teftişiyle

¹²⁷ BOA, İ.MVL. 18/280, lef 7.

görevlendirilmişse de bu teftiş siyasi gerekçelerle gerçekleşmemiştir.¹²⁸ 1858-1860 yıllarında Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Rumeli'yi teftiş ederek asayiş ve güvenlik sorunlarını, idareci ve mültezimlerin yolsuzluklarını ve çiftlik meselesini çözmeye çalışmıştır.¹²⁹

Tanzimat uygulamalarına ilişkin taşradaki bu tür teftişlerin yanı sıra, padişahların yurt gezileri de bu dönemde daha üst düzey ve etkili bir denetim aracı olmuştur. Tanzimat'ı ilan eden Sultan Abdülmecid (1839-1861) uygulamaları yerinde görmek için 1844, 1846, 1850¹³⁰ ve 1859'da yurt gezileri gerçekleştirmiştir. Özellikle, burada tarih ve yer itibarıyla dikkat çeken Sultan Abdülmecid'in 23 Temmuz 1859'da Selanik ve Sakız Adası'na yaptığı seyahati sırasında, kendisine sunulan bazı arzuhal ve mahzarlara dikkat çekilecektir. Genel itibarıyla ilgili arzuhal ve mahzarlarda güvenliğinin tesisi, adli sorunlar¹³¹ ve vergi meseleleri ön plana çıkmaktadır.

Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) Selanik seyahati sırasında kendisine sunulan arzuhal ve mahzarlar, gezisi sonrasında konularına göre ilişkili oldukları bürolara havale edilmiştir. Söz konusu bu dilekçeler arasında Maliye Nezareti'ne gönderilen bazı arzuhal ve mahzarların Selanik, Siroz, Manastır, Kesriye, Vodine, Gölge, Langaza, Karaferye, Vardar, Darıderin, Yenişehir-i Fener, Ustrumca, Menlik, Doyran, Karadağ, Kelemerye ve Gelibolu'dan gelen gayrimüslim tebaa tarafından verildikleri tespit edilmiştir. Mesela içlerinden Ustrumca kazası sakinleri öşürlerini toplayan tahsildarların yüksek miktarda vergi toplamalarından, Siroz sancağı gayrimüslimleri kendi tüketimleri için ürettikleri şarap ve rakıdan fazladan gümrük vergisi alınmasından ve Doyran kazası yerlileriye diğer kazalara göre daha yüksek vergi ödemekten şikâyetçi olmuştur. İncelenen arzuhal ve mahzar özetlerinde genel olarak mevcut vergilerin düşürülmesi, gelir seviyelerine göre vergi alınması ya da vergi affı talep edilmiştir.¹³²

¹²⁸ Erdoğan Keleş, *Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019, 51-59.

¹²⁹ Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007, 15-27.

¹³⁰ Erdoğan Keleş, *a.g.e.*, 64-72.

¹³¹ Diren Çakıcı, "Unutulmuş Bir Seyahat-i Hümayûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti" *Tarih Dergisi*, 65, İstanbul, 2017, 63-98.

¹³² BOA, ML.MKT. d, 248, 1859-1860, 8-12.

Sultan'a verilen söz konusu dilekçeler doğrultusunda alınan idarî kararlar, bu çalışmanın amacı ve kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak, 1859 yılına ait arzuhal ve mahzar özetlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Selanik eyaletinde Tanzimat'ın vergi düzenlemeleri hâlâ istenilen ölçüde hayata geçirilememiştir. 1840'ta Arif Hikmet Bey'in Rumeli teftişi ile 1859'daki Sultan Abdülmecid (1839-1861) seyahati arasında kalan yaklaşık yirmi yıllık süreçte, ele alınan bölgelerde halkın verdiği dilekçelerde kötü yönetim, güvenlik zaafı ve mali sorunlar önemli bir yer tutmuştur. 1840'tan 1859'a kadar dile getirilen şikâyetlerin benzerliği, Bâbîâli'nin aldığı tedbirlerin bu kronik sorunları çözmekte kısmen yetersiz kaldığını göstermektedir. Öte yandan, bu denetimlerin düzenli şekilde yapılması ve bu yolla elde edilen bilgiler doğrultusunda çözüm önerileri geliştirilmesi, Bâbîâli'nin Tanzimat reformlarını uygulama konusundaki iradesini ve çabasını da ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, 1840-1860 yılları arasında Osmanlı taşrasında kaleme alınmış bir dizi arzuhal ve mahzarlar üzerinden Tanzimat uygulamalarının yerel düzeydeki yansımalarını mikro tarihsel bir bakışla ele almayı amaçlamıştır. Örneklem kapsamında incelenen arzuhal ve mahzarlar, etnik ve dini çeşitliliğin yanı sıra Osmanlı vergi gelirleri açısından önemli bir konumda bulunan ve Tanzimat sürecine ilişkin dikkat çekici temsiller sunan Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Selanik, Vidin ve Yanya eyaletleri ile Tırhala mutasarrıflığındaki muhtelif sancak ve kazalardan yazılmıştır. Söz konusu belgeler aracılığıyla, ilgili bölgelerde Tanzimat'ın uygulanma sürecinde yaşanan sorunların dilekçelere nasıl yansıdığı analiz edilmiştir. Ayrıca, arzuhal ve mahzarlarda Tanzimat'a yapılan doğrudan atıflar ve vurgular incelenerek, bu belgeleri kaleme alan kişilerin Tanzimat'a dair algı ve beklentileri irdelenmiştir. Bunun yanı sıra, arzuhal ve mahzarların güvenilirlik düzeyleri sorgulanmış; söz konusu belgelerin muhatapları, bürokratik akıbetleri, dönemin merkezi politikaları üzerindeki olası etkileri ve belge türü olarak taşıdıkları ayırt edici özellikler detaylı biçimde ele alınmıştır.

İncelemeye dâhil edilen belgeler, yıl ve bölge sınırlaması yapılarak Osmanlı Arşivi'nden, ağırlıklı olarak Sadaret ve İrade fonları arasından,

özellikle idarî, malî ve güvenlik konulu şikâyetleri içeren dilekçelerden seçilmiştir. Ayrıca, içerikleri sebebiyle Maliye Nezareti'ne gönderilen bir adet özet arzuhal defteri de araştırma kapsamına dâhil edilmiştir.

Bu çerçevede yapılan dar kapsamlı çalışmada çeşitli sonuçlar çıkarılmıştır. Dilekçelerde dile getirilen yaygın şikâyet konuları – yerel idarecilerin kötü muamelesi, usulsüz vergi uygulamaları, angarya, şiddet, tehdit ve rüşvet gibi uygulamalar – Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü temel ilkelerin pratikte ciddi biçimde ihlal edildiğini göstermektedir. Bilhassa taşradaki vali, kaymakam, müdür ve muhassıl gibi görevlilerin kötü idaresi, kimi zaman yerel eşrafla iş birliği yapmalarından, kimi zaman da onlarla çatışmalarından kaynaklanan çok boyutlu sorunlara yol açmıştır. Söz konusu dilekçelerde ahaliye yönelik kötü muamele, en yaygın şikâyet gerekçesi olarak öne çıkmaktadır. Ahaliye karşı sergilenen çeşitli şiddet davranışları (tehdit, dayak, işkence, hapis, sürgün gibi), usulsüz vergi tahsilatları ve angarya uygulamaları da bu kötü muamele kapsamında değerlendirilmiştir. Tüm bu uygulamaların, dönemin yasal düzenlemeleriyle ve özellikle Tanzimat Fermanı'nın adalet, güvenlik ve eşitlik ilkeleriyle açıkça çeliştiği görülmektedir.

Kimi idareciler aleyhinde verilen bu arzuhal ve mahzar örnekleri, yöneticilerin mevki ve makamlarını yerel halk üzerinde birer baskı aracına dönüştürdüklerini ve çoğu zaman kişisel menfaatlerini kamu yararının önünde tuttuklarını göstermektedir. Özellikle güvenlik sorunlarına ilişkin yazılmış birçok dilekçeden, bazı idarecilerin kendi taleplerini tehdit, şantaj ve şiddet yoluyla dayattıkları, ahalinin can, mal, ırz ve namuslarını bilinçli biçimde korumadıkları anlaşılmaktadır. Bu türden suistimallerin halk nezdinde devlet otoritesine ve adalet mekanizmasına duyulan güveni ciddi biçimde zedelediği açıktır. Dilekçelerdeki idarî usulsüzlük iddialarının önemli bir kısmının yapılan soruşturmalar sonucunda doğrulanmış olması ise Tanzimat ile öngörülen yeni yönetim sisteminin, özellikle güvenlik ve adalet ilkelerinin taşrada etkin biçimde uygulanmasında karşılaşılan zorlukları gözler önüne sermektedir.

Benzer şekilde, incelenen arzuhal ve mahzarların sunulduğu bölgelerde en fazla dile getirilen meselelerden biri de malî nitelikli sorunlar, özellikle de vergi yolsuzluklarıdır. Dilekçelere göre, birçok yönetici Tanzimat hükümlerine aykırı olarak vergileri ahalinin maddi durumuna göre değil, keyfi biçimde belirlemiş, mevcut vergilere zam yapmış, yeni

vergiler icat etmiş, halkı borçlandırmış ve vergileri yasal süresi dolmadan tahsil etmiştir. Üstelik, Tanzimat reformlarıyla açıkça yasaklanmış olmasına rağmen mahsullerin ücretsiz taşınması ve memurların kişisel harcamalarının köylülere yüklenmesi gibi angarya uygulamalar da sürdürülmüştür. Bazı durumlarda ise devletin ödenek ayırdığı işler için dahi halktan ek para toplanmıştır. Bu türden dilekçelerin varlığı, bir yandan Tanzimat ile kurumsallaştırılmaya çalışılan yeni vergi sisteminin sahadaki uygulamasında ciddi aksamaların yaşandığını, diğer yandan Tanzimat'ın ortaya çıkış nedenleri arasında yer alan malî yapısal sorunların taşrada devam ettiğini göstermektedir.

Diğer dikkat çekici nokta, arzuhal ve mahzarların belli seviyelerde yerel algıları yansıtmasıdır. Dilekçelerde sıkça geçen "Tanzimât-ı hayriyeye hilâf ve mugayir hareket" gibi ifadeler, Tanzimat'ın halk nezdinde bilindiğine ve reformlara yönelik belli bir meşruiyet beklentisinin bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak bu referanslara rağmen, bu metinlerin tamamının mutlak biçimde güvenilir ve nesnel belgeler olduğu da söylenemez. Çünkü çalışma kapsamında incelenen örnekler arasında hem idarecilerin kendi lehlerine olumlu dilekçeler düzenlettikleri¹³³ hem de yerel eşraf, âyan ve halkın hoşlanmadığı yöneticilerden kurtulmak amacıyla gerçek dışı şikâyetlerin dile getirildiği belgeler bulunmaktadır. Bu durum, arzuhal ve mahzarların yalnızca içerikleriyle değil, aynı zamanda bağlamsal ve kurumsal arka planlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Arzuhal ve mahzarlar, konuları ne olursa olsun verildikleri yer ve makamda her zaman bir muhatap bulmuştur. Gerek mahalli yönetici ve meclisler, gerekse doğrudan Bâbiâli bu arzuhal ve mahzarları dikkate almıştır. Ayrıca merkez tarafından eyaletlere gönderilen müfettişler, özel memurlar ve kimi zaman bizzat padişahın gerçekleştirdiği yurt gezileri aracılığıyla halkın sorunlarıyla doğrudan temas kurulmuştur. Bâbiâli, kendisine sunulan dilekçelerdeki talep ve şikâyetle ilgili önce tahkikat yaptırmış, gerekirse iddia sahiplerini İstanbul'a çağırtmış, Meclis-i Vâlâ'da dinlemiş veya konusuna göre suçlananları yerinde yargılatmıştır. Şayet bir idarecinin kötü yönetimi kanıtlanırsa, idareci görevden alınmıştır. Bazı durumlarda, dilekçelerdeki şikâyetlerin niteliğine göre ilgili bölgeye yönelik

¹³³ BOA, A.MKT.UM. 58/96, 9 B 1267; İ.DH. 235/14152, 25 B 1267.

özel reform paketleri hazırlanmış, hatta tek bir dilekçeyle gündeme gelen bir mesele zamanla tüm eyaletleri kapsayan genel bir düzenlemeye dönüşmüştür. Dolayısıyla bu yönüyle arzuhal ve mahzarlar, Tanzimat sürecinin işleyişine dair yerel düzeyde veri sunan, reformların merkez-taşra ilişkileri bağlamındaki yansımalarını gösteren ve Tanzimat analizlerine anlamlı katkılar sağlayan nitelikli kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

1840-1860 yıllarına ait incelenen arzuhal ve mahzarlarda yer alan idarî, malî, adlî ve güvenlik şikâyetlerinin teftişler ve padişah gezilerine rağmen kalıcılığını sürdürmesi, Tanzimat uygulamalarının taşrada ciddi yapısal ve idarî sorunlarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Belgeler, bazı idarecilerin merkezden gelen emirleri halka iletmediğini, yerel meclislerin ise ya görevlerini bilmediklerini ya da bilinçli biçimde yerine getirmediklerini göstermektedir. Yetişmiş personel eksikliği, tecrübesizlik, bilgi yetersizliği ve Tanzimat öncesi alışkanlıkların devamı, reform sürecinin önündeki başlıca engeller olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, arzuhal ve mahzarların dikkatli bir yaklaşımla incelendiğinde Osmanlı toplumunda otorite ile birey arasındaki ilişkiyi ve Tanzimat'ın taşradaki yansımalarını anlamada önemli bir kaynak sunduğunu göstermiştir. Dilekçeler, reformların teorideki hedefleriyle pratikteki uygulamaları arasındaki farkı göstererek Tanzimat'ın sahadaki zorluklarını açık biçimde yansıtmaktadır. Sınırlı bir coğrafya ve yirmi yıllık bir döneme odaklanan bu örnekler, reformların uygulanmasındaki aksaklıklara dikkat çekerken, benzer çalışmaların artmasıyla birlikte imparatorluk genelinde daha bütüncül Tanzimat analizlerinin yapılabilceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

I. BELGELER

Bâb-ı Asafi Tasnifi

Bâb-ı Asafi Amedi Kalemi (A.AMD).

Cevdet Tasnifi

Cevdet Adliye (C.ADL).

Cevdet Dahiliye (C.DH).

Cevdet Maarif (C.MF).

Cevdet Sıhhiye (C.SH).

Hariciye Nezareti Tasnifi

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO).

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT).

İrade Tasnifi

İrade, Dahiliye (İ.DH).

İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MVL).

Meclis-i Vâlâ Tasnifi

Meclis-i Vâlâ (MVL).

Sadaret Tasnifi

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı(A.AMD).

Sadaret Divani Kalemi Evrakı (A.DVN).

Sadaret Düvel-i Ecnebiyye Evrakı (A.DVN.DVE).

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT).

Sadaret Mektubi Deâvi Kalemi Evrakı (A.MKT. DV).

Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ Kalemi Evrakı (A.MKT.MVL).

Sadaret Mektubi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM).

Satın Alınan Evrak Tasnifi (HSD)

Sivaslı Ali Baba Zaviyesi Evrakı (HSDSABZ).

II. DEFTERLER

Bâb-1 Âli Evrak Odası Tasnifi

Vilayet Gelen Giden Defterleri (BEO.VGG.d).

Maliye Nezareti Tasnifi

Maliye Mektubi Defterleri (ML.MKT.d).

Kaynak Eser Ve İncelemeler

AKYILDIZ, Ali, "Tanzimat", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 1-10.

ALODALİ, M. Fatih Bilal, "The Petition Right in the Ottoman Empire" *Turkey, Looking Behind and Before*, (Editör: William Taylor), AGP Research, 2016, 250-254.

AVCI, Yasemin, Vincent Lemire, Ömür Yazıcı Özdemir, "Collective Petitions ('Arz-ı Maḥẓār) as a Reflective Archival Source for Jerusalem's Networks of Citadinité in the Late 19th Century", *Ordinary Jerusalem, 1840-1940, Opening New Archives, Revisiting a Global City*, (Editörler: Angelos Dalachanis ve Vincent Lemire), Leiden, Boston 2018, Series: Open Jerusalem vol.1, chapter 8, 161-185.

AYDIN, Mahir, "Arif Hikmet Beyefendinin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Belleten*, 56/215, Ankara 1992, 77- 94.

BALDWIN, James E., "Petitioning the Sultan in Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 75, No. 3 (2012), University of London, 499-524.

BASSAT, Ben Yuval, Fruma Zachs, "From Şikâyet to Political Discourse and 'Public Opinion': Petitioning Practices to the King-Crane Commission," *New Middle Eastern Studies*, 4, 2014, 1-23.

BASSAT, Ben Yuval, "The Ottoman Institution of Petitioning When the Sultan No Longer Reigned: A View from Post-1908 Ottoman Palestine", *New Perspectives On Turkey*, 56, 2017, 87-103.

BAYKARA, Tuncer, "Kaza", *DİA*, Ankara 2022, XXV, 119-120.

BELGE, Hadi, *19. yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2022, 94-102.

BELGE, Hadi, Cenk Reyhan, "Osmanlı Taşra İdaresinde Adem-i Merkeziyet Sorunu: Aynaroz Örneği", *OTAM*, 44, Güz 2018, 221-253.

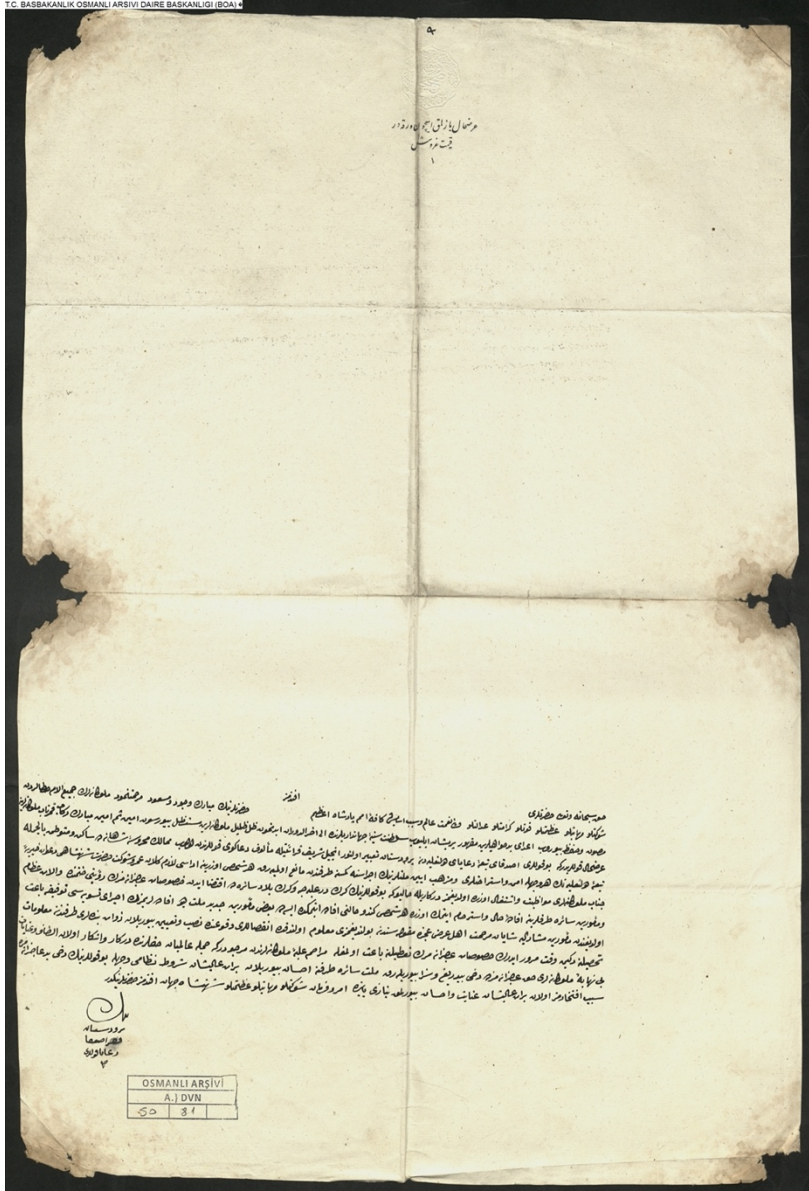
ÇADIRCI, Musa *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2007, 173-207.

- ÇAKILCI, Diren "Unutulmuş Bir Seyahat-i Hümâyûn: Sultan Abdulmecid'in Selanik Ziyareti" *Tarih Dergisi*, 65, İstanbul, 2017, 63-98.
- EMECEN, Feridun "Ağnam Resmi", *DİA*, İstanbul 1988, I, 478-479.
- EYİCE, Semavi "Aynaroz", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 267-269.
- İNALCIK, Halil "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988, VII-VIII, 34-54.
- İNALCIK, Halil, "Çiftlik", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 313-314.
- İPŞİRLİ, Mehmet "Arzuhal", *DİA*, İstanbul 1991, III, 447-448.
- İPŞİRLİ, Mehmet "Diplomatik Açından Mahzar", 75, *Tarih Dergisi*, 2021, s.33-89.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, 174-185.
- KELEŞ, Erdoğan, *Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)*, Gece Akademi, Ankara 2019, 51-59.
- KIRLI, Cengiz "Tyranny Illustrated: From Petition to Rebellion in Ottoman Vranje", *New Perspectives on Turkey*, 53, 2015, 3-36.
- KOÇ, Kemalettin, "Osmanlı Bürokrasisinde Arzuhallerin Değerlendirilme Usullerine Bir Örnek: Manastır Kazası Âşar Tevzi'ine Yapılan İtirazlar ve Vilâyet Merkezine Yansımaları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/2, 2024, 859-876.
- KÖKSAL, Yonca, Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007, 15-27.
- KUBBEALTI LUGATI, <https://lugatim.com/s/evrakisahih> (Erişim Tarihi: 02.04.2025).
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 303-324.
- ÖRS, Hüseyin, Uğur Öztürk, "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri" *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11/2, Eylül 2021, 773-828.
- ÖZKAYA Yücel, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 18-20.
- ÖZKAYA, Yücel, "Kaymakam", *DİA*, Ankara 2022, XXV, 84-85.
- SARIYILDIZ, Gülden, *Sokak Yazıcıları Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, 1-118.

- SUCİYAN, Talin “Kimsenin Yüzünü Görmedim, [Çocuk] Dayımdandır:1856’da Konya Akşehir’de, Ermeni Kilisesi’nde Çözülememiş Bir Dava”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2017, 2/2, 33-42.
- ŞAŞMAZ, Ayşe Pelin “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Halkın Adalet Ulaşma Aracı Olarak ‘Arz-ı Hâl’ Uygulaması”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6/4, 2023, 1243-1256.
- Vak’aniüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, c.6, 1051.

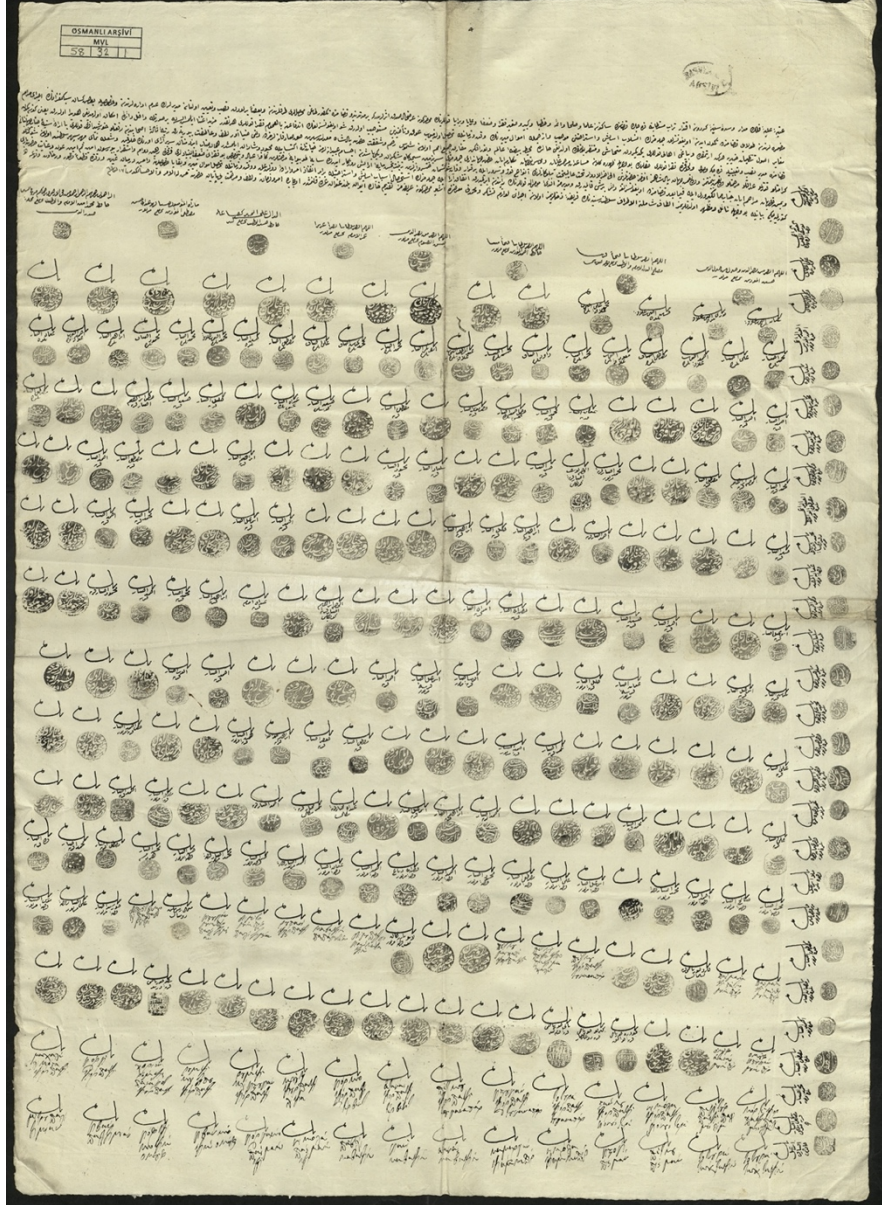
EKLER

Ek 1

Ek 2

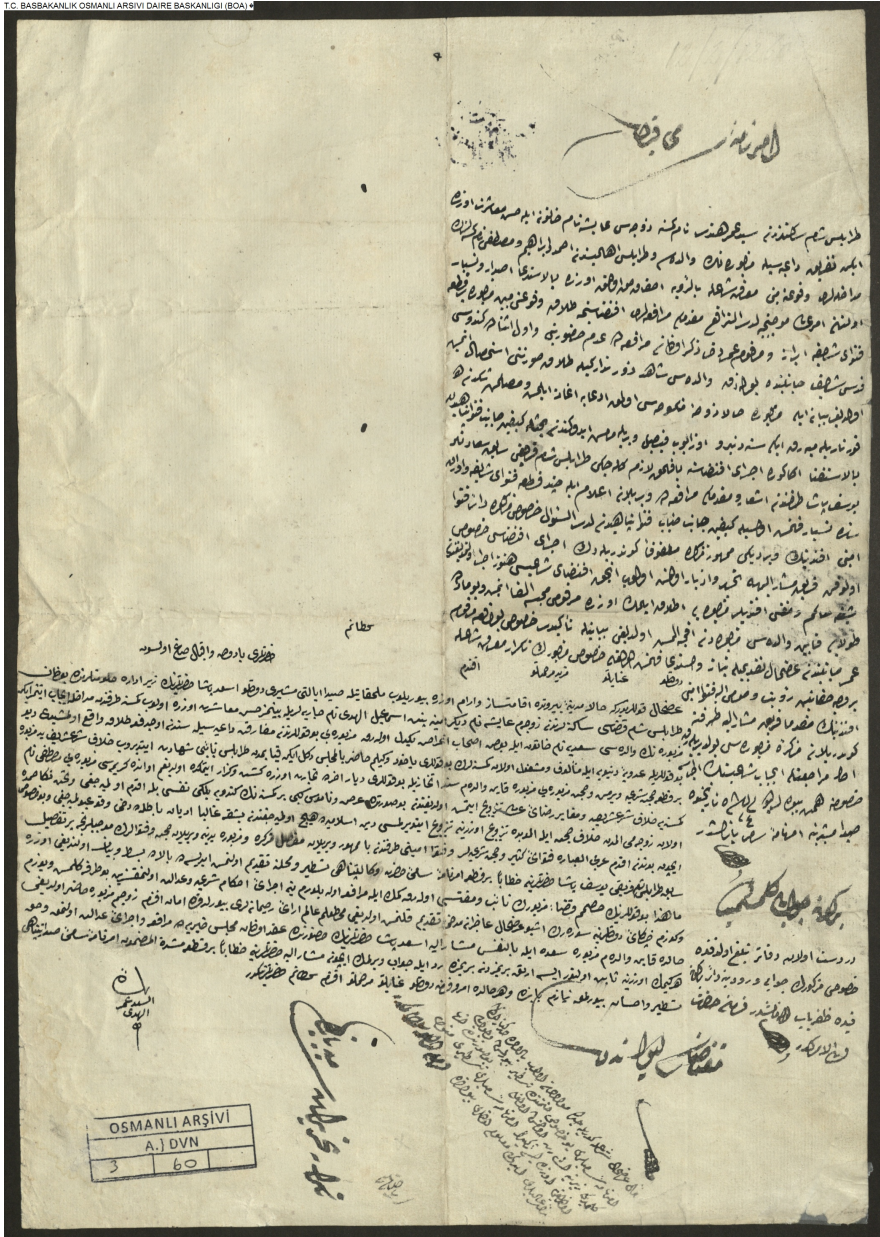
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

MVL.00058.0032.001

Ek 3

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

A. J. DVN.00003.00060.001

Muameleli Arzuhal Örneği, BOA, A.DVN. 3/60.

